

izvirno znanstveno delo

UDK 396.1/9(497.4)"1900/1918"

prejeto: 5. 2. 1999

Barbara Šatej

prof. zgodovine in dipl. bibliotekarka

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Slovenska ženska 1900–1918

IZVLEČEK

Na kratko je prikazan položaj in vloga slovenske žene na različnih področjih v letih 1900–1918, v obdobju, ko so dokazale, da so enako sposobne in enakovredne moškim. Prvi poskusi ženskega gibanja pred letom 1900 so namreč prerasli v aktivno delovanje, ki je svoj višek doseglo v I. svetovni vojni, ko so ženske pokazale svoj pogum, odločnost in samozavest. Takrat sta se združili meščanka in delavka, ki ju je kot enakovredno partnerico sprejel tudi moški svet.

SUMMARY

SLOVENE WOMAN 1900–1918

The article is a brief presentation of the status and role of Slovene women in various fields in the years 1900–1918, in a period, in which they proved they were as capable as men were and thus equal with them. The first attempts of feminist movement before 1900 grew into an active one and reached its peak during World War I, when women showed their courage, resoluteness and self-confidence. That period united the towns-woman and the working woman. Men accepted them as equal partners.

Ključne besede: Obči državljanski zakonik, ženske organizacije

Prve borke

Skozi večtisočletno zgodovino človeštva je bila ženska več ali manj vedno potisnjena na stranski tir, večkrat obravnavana kot drugorazredno, brezpravno bitje. Že od malih nog so jo vzgajali in pripravljali za edino nalogo, ki jo je bila dolžna izpolnjevati: biti zvesta žena, dobra mati in vestna gospodinja. Glava družine je bil mož in oče. Skrbel je za materialno blagostanje in imel glavno in odločilno besedo. Žena in mati pa je skrbela za otroke in gospodinjstvo. Pri tem se je njen položaj glede na socialno pripadnost razlikoval. Žena revnih slojev se je od jutra do večera ubadala s hišnimi opravili in vzgojo otrok, medtem ko je gospa iz višjih slojev to lahko spremljala le od daleč. Njena naloga je bila ugajati možu in mu biti v ponos. V njej je namreč videl zvesto ženo in mater svojih otrok, še zdaleč pa ne partnerico, s katero bi lahko razpravjal o poklicnih ali političnih problemih. Po-

litika in javno življenje sta bila zanjo tabu tema, s katero se je lahko ukvarjal le moški svet. Pa vendar je bilo v zgodovini kar nekaj žensk, ki so odločno posegle v moške zadeve in celo sedle na prestol, ki naj bi pripadal izključno moškim. Med najpomembnejše se vsekakor uvrščajo egipčanska kraljica Kleopatra, angleška kraljica Viktorija, ruska carica Katarina in cesarica Marija Terezija.

Z vsesplošnim napredkom, še posebej pa z razvojem industrije, ki je zahtevala dodatno delovno silo, je bila žena prisiljena stopiti v javno življenje. Najprej kot delavka, potem kot borka za svoje pravice, je začela pisati novo stran svetovne zgodovine.

Prvič so ženske javno nastopile v času francoske revolucije, ki je močno vplivala tudi nanje, saj je med drugim napovedala velike spremembe v družbenem in družinskem življenju. Revolucija je obljubljala civilni zakon, pravico do ločitve, večje varstvo žena in otrok pred premočjo in samo-

voljo očeta kot družinskega poglavarja. Dala je pobudo za snovanje raznih ženskih gibanj in društev.¹ Tako so ženske družno nastopile in zahtevale dovoljenje za sodelovanje v boju skupaj z moškimi. Razglasile so geslo: "Če imamo pravico, da polagamo svoje glave iz političnih vzrokov pod giljotino, tedaj moramo tudi dobiti pravico, da sooblikujemo politiko".² Zahtevale so žensko volilno pravico in ponavljale "Deklaracijo o pravicah ženske in državljanke", ki jo je leta 1791 v Franciji objavila Olympe de Gouges. Avtorica je bila ena prvih, ki se je javno zavzemala za žensko vprašanje. Kot zagovornico žirondistov so jo obsodili na smrt z obglavljenjem. Enaka usoda je doletela tudi francosko kraljico Marijo Antoinetto in Madam Roland. Njihov tragični konec so javnosti prikazali kot usodo, ki jo zasluži vsaka ženska, ki se v nasprotju s svojim naravnim poslanstvom vmešava v politične zadeve.³ Leta 1793 je bilo s prepovedjo vsakršnih ženskih klubov prepovedano tudi Društvo revolucionarnih republikank z utemeljitvijo, da ženske niso primerne za potrebe vladanja.⁴ Francoska revolucija kljub obljubam ženskam ni prinesla nobenih prednosti.

Istočasno je v Angliji delovala še ena borba za ženske pravice, Mary Wollstonecraft, ki je leta 1792 objavila delo z naslovom *A vindication of the Rights of Woman*. V Angliji se je začelo tudi gibanje sufražetk ali bork za žensko volilno pravico, saj ženska v 19. stoletju še ni imela volilne pravice, s katero bi lahko nastopila v javnosti enakovredno z moškim. V Prusiji je v letih 1851–1908 veljal celo Zakon o združevanjih, ki je ženskam prepovedal politično združevanje ali obiskovanje političnih zborovanj. Obstajala je celo nevarnost, da bi oblast razpustila organizacijo, ki bi medse sprejela ženske člane. Zakon je bil reakcija na prvo žensko gibanje v Nemčiji leta 1848, ki je iz leta v leto dobivalo nove razsežnosti. Tako so ženske našle vstop v javnost preko dobrodelnih društev in podobnih organizacij, ki niso imela političnega, ampak bolj družben pomen. S tem je bil tudi moški svet zadovoljen.

Ženska in občinski državljanski zakonik

V drugi polovici 19. stoletja se je slovenska ženska v javnosti pojavila le takrat, ko je bila pozvana, da sodeluje pri narodnih in dobrodelnih prireditvah, svečanostih, pri gledaliških predstavah in družabnem plesu. Njeno takratno usodo je tržaški časopis *Slovenka* opisal tako: "Po sedanjih

morali je ženski prepovedano razodevati možku svoja čustva. Zatajiti se mora, čakati, da pride on po njo. Kaj torej čuda, če skušajo ženske z vsemi možnimi sredstvi očarati in vloviti možka srca? Kako pa naj bo srečen zakon, ki je sklenjen s hinavščino in hlimbo? ... Ali pa moremo ženskim šteti v zlo, če si hočejo na vsak možen način pridobiti moža, in sicer kolikor možno z dobro službo, ne da bi vprašale svoje srce, se-li strinja s to zvezo. Ali moremo materam zameriti, da hočejo spraviti svoje hčere z vso silo pod sladki zakonski jarem? Nikakor ne. Kaj pa dočaka deklet, če se ne omoži? Dobro službo si le težko dobi. A kakšna osoda jo čaka kot stara devica? Zasmehovana, zaničevana, zapuščena mora živeti sama za-se, brez radosti, brez ljubezni".⁵

Tudi po določilih Občega državljanskega zakonika (ODZ) je bila žena potisnjena v podrejen, manjvreden in brezpraven položaj. Zakonik je stopil v veljavo 1. junija 1811. Prve spremembe in dopolnitve so izšle leta 1914, druge 1915 in tretje 1916. V več kot sto letih se ni bistveno spremenil. V veljavi je ostal tudi še po I. svetovni vojni. In kakšno vlogo je določal zakoncema?

Čl. 91 ODZ se je glasil: "Mož je glava rodbine. V tej lastnosti ima posebno pravico, voditi hišno gospodarstvo; obvezan je pa tudi, zakonsko ženo po svoji imovini dostojno vzdrževati in jo zastopati v vseh primerih".⁶

Vlogo žene je opisoval čl. 92: "Žena dobi možovo ime in uživa pravice njegovega stanu. Obvezana je, iti za možem v njegovo domovališče, ga v gospodarstvu in pridobivanju po močeh podpirati, in kolikor zahteva domači red, držati se njegovih naredb sama in skrbeti, da se jih tudi drugi drže".⁷

Zakonsko razmerje je določal čl. 44: "Rodbinska razmerja se ustanavljajo z ženitno pogodbo. V ženitni pogodbi izrekata dve osebi različnega spola na zakonit način svojo voljo, da živita v nerazdružni skupnosti, zarajata otroke, jih vzgajata in si vzajemno pomagata".⁸ Zakonca sta bila dolžna spoštovati zakonske dolžnosti in zakonsko zvestobo in se dostojno vesti drug do drugega.⁹

Ločitev zakona ni bila možna brez nekega tehtnega razloga, pa čeprav sta se oba zakonca s tem strinjala. Tako je lahko mož zahteval razveljavitev zakona, če je po poroki ugotovil, da je njegova žena noseča z drugim.¹⁰

¹ Smiljanič D., Mijušković M., Zakon in družina v zgodovini, Ljubljana 1968, str. 290

² Štebi Alojzija, Demokratizem in ženstvo, (Propagandni spisi Slovenske Socijalne Maticе), Ljubljana 1918, str. 4.

³ Jalušič Vlasta, Dokler se ne vmešajo ženske, Ljubljana 1992, str. 9.

⁴ Prav tam.

⁵ Ženska emancipacija, spisala Danica, Slovenka: glasilo slovenskega ženstva, Trst (naprej glej: Slovenka), let. 1 (18. 12. 1897), št. 26, str. 7.

⁶ Občinski državljanski zakonik z dne 1. 6. 1811, št. 946 zb. p. z., Ljubljana 1928 (naprej glej ODZ), čl. 91, str. 25.

⁷ ODZ, čl. 92, str. 25.

⁸ ODZ, čl. 44, str. 16.

⁹ ODZ, čl. 90, str. 25.

¹⁰ ODZ, čl. 58, str. 18.

Zakonik je obravnaval tudi starševske dolžnosti in pravice v odnosu do otrok. Čl. 141 se je glasil: *"Zlasti je očetova dolžnost, tako dolgo skrbeti za vzdrževanje otrok, dokler se ne morejo sami preživljati. Skrb za njih telo in njih zdravje prevzeti, je sosebno mati dolžna"*.¹¹ Če je bil oče brez sredstev, je za vzdrževanje otrok morala skrbeti mati. Poskrbeti je morala tudi za njihovo vzgojo, če je oče umrl.¹² Otroci, rojeni v zakonu, so dobili očetovo ime in grb in vse druge pravice njegove rod-bine in stanū.¹³ Premoženje, ki so ga zakonito pridobili, je do njihove polnoletnosti upravljal oče.¹⁴ Mladoletna hči, ki se je poročila na očetovo privo-ljenje ali na privoljenje varuha,¹⁵ je prišla sicer

osebno pod moževo oblast, za njeno lastnino pa je vse do njene polnoletnosti skrbel oče.¹⁶ Očetje, ki so zanemarjali oskrbo in vzgojo svojih otrok, so za vedno izgubili očetovsko oblast.¹⁷

Nezakonski otrok ni imel pravice do očetovega priimka niti do plemstva, grba in drugih prednosti staršev. Družinsko ime je dobil po materi.¹⁸ Ker ni bil pod očetovsko oblastjo svojega roditelja, ga je zastopal varuh.¹⁹ Zakonski mož, ki je hotel, da bi bil nezakonski otrok po zakonu njegov, je moral za dovoljenje zaprositi pristojne organe. Oče nezakonskega otroka je moral na materino zahtevo povrniti stroške poroda in prvih treh mesecev otrokovega življenja. Mati je to lahko zahtevala, če je po tedanjih merilih družbe živela čisto. Če je bilo

¹¹ ODZ, čl. 141, str. 38.

¹² ODZ, čl. 143, str. 39.

¹³ ODZ, čl. 146, str. 39.

¹⁴ ODZ, čl. 149, str. 40.

¹⁵ ODZ, čl. 49, str. 17.

¹⁶ ODZ, čl. 175, str. 50.

¹⁷ ODZ, čl. 177, str. 50.

¹⁸ ODZ, čl. 165, str. 46.

¹⁹ ODZ, čl. 166, str. 46.

otrokovo življenje ogroženo, je bila očetova dolžnost, da je otroka materi vzel in ga sam vzgajal ali pa ga dal v primerno oskrbo.²⁰

Mladoletnim osebam, ki so bile brez očetovskega skrbstva, so dodelili varuha ali skrbnika. Po čl. 192 se varuštvo praviloma ni izročalo osebam ženskega spola. S prvimi dopolnitvami zakona leta 1914 so to spremenili.²¹ Zakonska žena je za sprejem varuštva potrebovala privoljenje svojega moža, razen kadar je šlo za njenega lastnega otroka.²²

Če je oče umrl in ni določil varuha svojim otrokom, je varuštvo pripadalo najprej očetovemu očetu, potem šele materi. S prvimi spremembami zakona se je varuštvo prvo ponudilo materi ali zakonski ženi,²³ in če je bila postavljena za varuhinja, ji je moralo sodišče postaviti moškega sovarua.²⁴ So bile ženske res tako nesposobne in nesamostojne? Pravico so imele skrbeti le za otrokovo osebnost, ne pa za njegovo premoženje.²⁵ "Lastna krvna mati mora odstopiti svoje naravne pravice tujemu človeku, kojega postavlja sodišče po svoji volji," je zapisala Slovenka leta 1899.²⁶

Če se je mati kot varuhinja po moževi smrti hotela še enkrat poročiti, je moralo sodišče presoditi, ali naj se ji dovoli, da ostane še naprej otrokova varuhinja. Po drugih spremembah zakona leta 1915 naj bi v drugo poročena žena prenehala biti varuhinja v primeru, če je to zahteval njen drugi mož.²⁷

Žena je bila dolžna prinesiti v zakon primerno doto. Po čl. 1218 je bila dota "tista imovina, ki jo je žena ali kdo drug zanjo izročil ali zagotovil možu zaradi olajšanja potroška, združenega z zakonsko zvezo".²⁸ Za nevestino doto so morali poskrbeti starši. Nezakonska hči jo je lahko zahtevala le od svoje matere.²⁹ Če je bila nevesta že polnoletna, se je lahko sama sporazumela z ženinom glede dote in drugih daril. Če pa je bila še mladoletna, je pogodbo moral skleniti oče ali pa varuh z odobrenjem pristojnega sodišča.³⁰ Če se je hči poročila proti volji staršev in je sodišče spoznalo, da je nasprotovanje upravičeno,³¹ ali če se je ponovno poročila,³² ni bila deležna dote. Dokler je zakonska zveza obstajala, je lahko tudi mož poleg svoje do-

te, ki so mu jo bili dolžni dati starši,³³ užival še ženinino.³⁴

Sama zakonska zveza še ni pomenila skupne lastnine. Za to je bilo potrebno podpisati posebno pogodbo,³⁵ po kateri je v primeru smrti enega zakonca drugi dobil polovico skupnega premoženja, ki sta ga ustvarila v času zakona.³⁶ Če pogodba ni bila sklenjena, je vsak zakonec obdržal svojo lastnino.

Zgodilo se je, da je bil eden od zakoncev nesposoben upravljati z zakonskim premoženjem. Ta položaj je opisoval čl. 1241: "V nujnih primerih ali, kadar preti škoda, se sme možu odvzeti uprava imovine celo tedaj, ako mu je bila izrečno in za vedno dovoljena. Nasprotno je tudi on upravičen, ustaviti neredno gospodarstvo svoje žene in jo dati po zakonitih predpisih celo za zapravljkvo proglašiti".³⁷

Zakonik je poskrbel tudi za vdove. Posameznica je imela pravico prejemati vdovščino, ki je vključevala vse imetje, ki ji je bilo po moževi smrti izročeno v vzdrževanje. S ponovno poroko je pravico do vdovščine izgubila.³⁸

Žensko je moral v vseh javnih zadevah in okoliščinah zastopati možki. V nobenem javnem aktu ni smela nastopati kot priča, kot obsojenka pa je bila enakovredna moškemu. Najpogosteje so ji sodili zaradi tatvin, napeljevanja na zločin, ki ga je izvedel možki, in umora s strupom, do katerega je ponavadi prišlo zaradi nesoglasja v zakonu. Ženske so bile telesno šibkejše od moških, zato pri njih ne beležimo veliko hudodelstev, ki bi zahtevala telesno moč.³⁹ Ogromno pa je bilo preprirov, tudi med samimi ženskami, ki so vodili v obračune s klofutami ali celo prerivanje in obračune s pestmi. Nema lokrat je kričeča branjevka oklofutala stražnika, ki ji je hotel pregledati cekar ali pa sta v bližnji gostilni natakariči medsebojno obračunali s pestmi zaradi neporavnanih dolgov. Malo manj zanimivi so bili pretepi med moškim in žensko, v katerih je možki lahko pokazal vso svojo moč. Veliko je bilo detomorov, storilke so bile obupane matere, ki niso našle drugega izhoda. Cvetela je prostitucija in z njo povezana kriminalna dejanja. Največ prestopnic je prihajalo iz nižjih slojev, kjer sta vladali revščina in neizobraženost.

²⁰ ODZ, čl. 167-169, str. 47.

²¹ ODZ, čl. 192, str. 55.

²² ODZ, čl. 193, str. 57.

²³ ODZ, čl. 197, str. 57.

²⁴ ODZ, čl. 211, str. 64.

²⁵ ODZ, čl. 218, str. 66.

²⁶ Nekaj o materinskih pravicah, spisala Danica, Slovenka, let. 3 (7. 10. 1899), zv. 20, str. 463.

²⁷ ODZ, čl. 255, Novele III, str. 76.

²⁸ ODZ, čl. 1218, str. 336.

²⁹ ODZ, čl. 1220, str. 336.

³⁰ ODZ, čl. 1219, str. 336.

³¹ ODZ, čl. 1222, str. 336.

³² ODZ, čl. 1223, str. 337.

³³ ODZ, čl. 1231, str. 338.

³⁴ ODZ, čl. 1227, str. 337.

³⁵ ODZ, čl. 1233, str. 338.

³⁶ ODZ, čl. 1234, str. 339.

³⁷ ODZ, čl. 1241, str. 340.

³⁸ ODZ, čl. 1244, str. 341.

³⁹ Žena kot zločinka (prevel R. P.), Slovenski narod (naprej glej SN), št. 192 (21. 8. 1903), št. 194 (24. 8. 1903), št. 195 (25. 8. 1903).

Prva slovenska ženska društva in aktivnost slovenskih žensk

Devetdeseta leta 19. stoletja so na Slovenskem pomenila nov prelom. Razmahnila se je neagrarna proizvodnja, naraščala je koncentracija kapitala, dobili smo prvi bančni kapital. Ponovno se je razmahnilo zadružništvo. V industriji je elektrika postopoma izpodrivala parno silo. Večina kapitala je bila v rokah tujcev, zlasti Nemcev. Njihova moč je naraščala z izkoriščanjem slovenskih naravnih bo-

gastev in cenene delovne sile. Domača obrt in kmetijstvo sta kljub napredku počasi propadala. Kmet se je vedno bolj zadolževal, ker ni zmožgal plačevati visokih davkov. Še vedno ga je bremenilo tudi odplačevanje odškodnine po zemljiški odvezi.⁴⁰

Zaradi splošnega dviga življenjskih razmer se je povečal naravni prirast prebivalstva. S tem pa je bilo povezano tudi veliko izseljevanje prebivalstva iz slovenskih pokrajin, saj jim te niso nudile dovolj za preživetje. Kljub temu so se mesta širila, povečal se je tudi delež delavstva. Kot posledica reorganizacije šolstva konec šestdesetih let 19. stoletja, se je povečal delež pisмениh in izobraženih. Ljudska šola je postala temelj splošne ljudske izobrazbe. Za dvig kulturne ravni slovenskih vasi so skrbela razna igralska, pevska ali gasilska društva. S počasnim uveljavljanjem splošne moške volilne pravice so začele v politično življenje vstopati tudi delavske in kmečke množice. Poleg dveh vodilnih strank, liberalne in klerikalne, je v ospredje stopila tudi vse močnejša stranka delavskega razreda, prežeta z idejami socialne demokracije.⁴¹

Vedno močnejša nacionalna trenja v tedanji Avstro-Ogrski so cesarju Francu Jožefu nalagala nove skrbi. V ospredje je stopalo jugoslovansko vprašanje, ki so ga nekateri reševali v avstrijskem in drugi v protiavstrijskem duhu. Na Slovenskem je postajal tudi nemški nacionalizem vedno močnejši. Največ pristašev je imel v višjih in meščanskih krogih. Tu je namreč vladal nemški kapital. Močan nemški pritisk se je na prelomu stoletja pokazal pri volitvah in pri štetju prebivalstva. Vse manj Slovencev se je odločalo za slovensko narodnost. Zavedni Slovenci so nastopili proti t.i. nemškutarjem, ki so zlahka pozabili lasten materni jezik, in se borili za enakopravnost slovenskega jezika v šolah in uradih.⁴²

Vse to vrenje je za seboj potegnilo nežnejši spol slovenskega naroda. Ena najmarkantnejših žensk te dobe je bila Marija Murnikova-Horakova (1845-1894). V mladih letih je kot igralka in recitatorica nastopala na odru ljubljanske in tržaške "Čitalnice". Leta 1870 je okrog sebe zbrala skupino slovenskih deklet in žen. Učila jih je spoštovati in ljubiti materni jezik. Slovenska mladina se je namreč takrat šolala večinoma po nemških zavodih in je zato zelo rada prezirala vse, kar je bilo slovensko, tudi jezik. Murnikova je skupaj z dekleti nastopala na številnih nacionalnih prireditvah. Njeno delo je bilo zelo pomembno za kasnejši razvoj našega ženstva.⁴³

⁴⁰ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 527.

⁴¹ Prav tam, str. 541.

⁴² Prav tam, str. 545.

⁴³ Slovenska žena, zbrala in uredila Minka Govekarjeva, Ljubljana 1926, str. 163-164.

Da se je res začelo nekaj premikati med slovenskim ženstvom, je kazal začetek ustanavljanja prvih društev.

V Ljubljani je bilo leta 1882 ustanovljeno Gospejino društvo krščanske ljubezni. Cilj društva je bilo delo krščanskega usmiljenja. Po letu 1918 je prišlo društvo v popolnoma slovenske roke, saj so bile prej v društvu osebe, ki so se za razliko od Murnikove, upirale jasni narodni opredelitvi. Društvo je namreč delovalo v kranjskem duhu: članice so se izrekle za Kranjce, ne pa za Slovenke.⁴⁴

Leta 1886 je bila ustanovljena Družba svetega Cirila in Metoda. Hotela je *"braniti in očitovati, kar je generacija narodnih preporoditeljev zbrala, zednila in ojačala."* Društvo je dobilo med slovenskimi ženami najbolj agilne delavke. Imelo je številne in posebne ženske podružnice. Ena izmed njih je bila v Trstu, ustanovljena leta 1887 je postala prva slovenska ženska organizacija. S humanitarnim delom je dopolnjevala nacionalno obrambno delo svoje matice. Ni bila samostojna, bila pa je popolnoma v ženskih rokah.⁴⁵ Družba svetega Cirila in Metoda je skrbelo za uboge in osirotele, prirejala je razne dobrodelne in človekoljubne akcije. Poskrbelo je tudi za zabavo svojih članic, saj je večkrat prirejala vrtno veselice ter letno veselico združenih ženskih podružnic. Posebna slovesnost se je odvijala leta 1910 ob 25-letnici njenega delovanja.

Krščanska ženska zveza je bila osnovana leta 1900 po vzoru dunajske Krščanske ženske zveze. Program je slonel na načelu krščanskega mišljenja in življenja ter krščanske ljubezni. Zveza se je naslanjala na katoliško stranko. Ustanovljena je bila z namenom *"služiti katoliški stranki na Kranjskem kot zanesljivo in uspešno agitacijsko sredstvo (podobno kot zveza na Dunaju)"*.⁴⁶

Prave ženske organizacije, ki bi zajela širši krog Slovenk, ne samo krog slovenskih gospa in gospodičen iz višjih slojev, na Slovenskem še nismo imeli. Številni slovenski časopisi so tako pozivali ženstvo, naj se organizira. Med najbolj agilnimi je bil tržaški časopis "Slovenka". Izhajal je v letih 1897–1902 in je že od samega začetka apeliral na slovenske ženske. Predlagal je ustanovitev ženskega društva, katerega glavni namen bi bil izobraziti ženske vseh slojev.⁴⁷ O namenu društva je pisal tudi Slovenski narod: *"Slovensko ženstvo namerava prav v kratkem ustanoviti društvo, katerega namen je vsestranska organizacija ženstva, v svrhu njega izobraževanja ... Društvo bode slonelo na*

*načelu popolne enakopravnosti in enakopravnosti vseh stanov."*⁴⁸

Vodilno vlogo pri prvem demokratičnem organiziranju ljubljanskega ženstva je imela Franja Tavčarjeva, ki je že prej aktivno delovala med Slovenkami. Slovenski narod jo je ob njeni 50-letnici, ki jo je praznovala leta 1918, opisal kot vzor slovenske žene: *"Vsikdar značajna, neomajno napredna in svobodomiseln, demokratična, do vsakogar enako prijazna, ne poznajoča nikoli in nikjer nika-ke domišljavosti, vedno odprtih rok in srca – to je gospa Franja!"*⁴⁹

Leta 1901 so tako ustanovili prvi dve pravi ženski organizaciji Splošno slovensko žensko društvo in Žensko telovadno društvo. Za prvo predsednico obeh društev so izvolili Franjo Tavčarjevo. Širok krog Slovencev, ne samo Slovenk, je pozdravil njuno ustanovitev. Pohvalno sta o tem pisala tudi Slovenka in Slovenski narod.

Splošno slovensko žensko društvo je sprejelo svoj pravilnik, katerega glavni namen je bil povzdigniti izobrazbo članov društva in izšolati revne in nadarjene deklice. To bi dosegli s poučevanjem in prirejanjem predavanj, z ustanavljanjem čitalnic in knjižnic, prirejanjem skupnih izletov, koncertov in zabav, ustanavljanjem društvenih podružnic po vsem slovenskem ozemlju in pridobivanjem novih članic.⁵⁰ Društvo je ustanovilo svojo knjižnico z okrog 500 knjigami, njen fond je naglo naraščal.⁵¹ Pri zbiranju knjig mu je pomagal celo Slovenski narod, ki je pozival javnost, naj daruje čim več knjig za izobraževanje žensk.⁵² Delovanje društva je bilo vseskozi pohvalno. Iz leta v leto je napredovalo in se aktivno širilo. Že od samega začetka je bilo član Bund österreichischer Frauenvereine.

Društvo je organiziralo različna predavanja in s tem zbudilo zanimanje med ljudmi. Predavali so o kulturi, literaturi, umetnosti, lingvistiki, o vzgoji otrok in premagovanju bolezni, poudarek pa je bil na ženskah, ženskem vprašanju in politični enakopravnosti. Med predavateljice se je uvrstilo kar nekaj znanih osebnosti, kot naprimer Zofka Kveder in Ivan Tavčar. Da se je društvo res zavzemalo za izenačitev žensk z moškimi v političnem in javnem življenju, se je pokazalo s protestom pri poslanski zbornici Državnega zbora. Ženske so protestirale proti 30. členu državnega zakonika iz leta 1867, po katerem niso smele biti članice političnih društev.⁵³

⁴⁴ Prav tam, str. 164.

⁴⁵ Prav tam, str. 164–165.

⁴⁶ "Krščanska ženska zveza" v Ljubljani, Slovenka, let. 5 (1901), št. 6, str. 166–167.

⁴⁷ Nekaj o organizaciji ženstva, spisala Danica, Slovenka, let. 4 (25. 5. 1900), št. 5, str. 133.

⁴⁸ SN, št. 66 (21. 3. 1901).

⁴⁹ Jubilej slovenske žene, SN, št. 31 (7. 2. 1918).

⁵⁰ Pravila "Splošnega slovenskega ženskega društva", Slovenka, let. 5 (1901), št. 7, str. 193–195.

⁵¹ Slovenka, let. 5 (1901), št. 6, str. 166.

⁵² SN, št. 160 (16. 7. 1901).

⁵³ Slovenska žena, zbrala in uredila Minka Govekarjeva, Ljubljana 1926, str. 190.

18. avgusta 1915, na rojstni dan cesarja Franca Jožefa, je društvo na pobudo Franje Tavčarjeve organiziralo proslavo. Številna dekleta in "narodne dame" so se zbrale zvečer na Slovenskem trgu in cesarjev spomenik okrasile z venci in šopki, ovitimi s slovenskimi trakovi.⁵⁴

Društvo je prirejalo številne zanimive razstave, ki so vedno privabile množice obiskovalcev. Časopisi so pohvalno ocenili razstavo ženskih ročnih del⁵⁵ in razstavo o otroku in njegovi vzgoji.⁵⁶ Leta 1912/1913 je društvo organiziralo "efektno" loterijo, katere ves izkupiček je bil namenjen slovenskim likovnim umetnikom. Svoja dela so prodajali skoraj vsi takratni slovenski umetniki, med njimi Richard Jakopič, Matija Jama, Ivana Kobilca.⁵⁷ Za leto 1914 so članice društva pripravljale razstavo z naslovom Jugoslovanske žene, ki pa je odpadla zaradi vojne.

Žensko telovadno društvo s predsednico Tavčarjevo je bilo prva organizacija, ki je med slovensko ženstvo vnesla smisel za vzgojo in kulturo telesa. Josipina Kozlerjeva, navdušena in požrtvovalna telovadka, je okrog sebe zbrala skupino navdušenih deklet in žena. Članice so večinoma telovadile v sokolski telovadnici in redno nastopale na sokolskih prireditvah. Pravila društva so namreč dovoljevala prirejanje javnih telovadnih nastopov, zabav, izletov, predavanj, gledaliških predstav, plesov in izdajanje lastnih časopisov.⁵⁸ Leta 1920 se je društvo reorganiziralo in preimenovalo v društvo Atena.⁵⁹

Leta 1906 je bila ustanovljena Mladika, ki naj bi skrbela za prvi slovenski dekliški internat in prirejala kuharsko-gospodinjske tečaje. Internat, ustanovljen leto kasneje, je bil do leta 1919 edina taka slovenska ustanova.⁶⁰ V njem so deklice dobile temeljito teoretično in praktično izobrazbo ter skrbno meščansko vzgojo.

Žensko vprašanje je vzbujalo vedno več zanimanja med slovenskim ženstvom, zagovorniki pa so se našli tudi med predstavniki moškega spola. O svojih idejah in razmišljanjih so se številne ženske razpisale v slovenskem časopisju, ki se je rado ukvarjalo z naprednimi idejami. Najpomembnejša sta bila že omenjena Slovenski narod in Slovenka,

ki je bila prvi slovenski ženski list. Njeno ustanovitev leta 1897 so številne ženske, zlasti izobraženke, navdušeno pozdravile. "*Ustvarjen je list, katerega je živo pogrešala slovenska inteligenca, osobito slovensko ženstvo!*" je zapisala ena od navdušenk⁶¹, druga pa: "*Dal Bog, da bi novi ženski list vzpodbudil še dremajoče in zaspane Slovenke!*"⁶² Pohvalno je o tržaškem glasilu leta 1901 pisal tudi ugledni dunajski list *Dokumente der Frauen*.⁶³ Slovenka je izhajala le dobrih 5 let, pa vendar je slovenski ženski veliko doprinesla v začetkih njenega boja. Impozantni članki so pozivali slovensko ženstvo, naj se ne pusti več zatirati in naj se osvobodi izpod moške podrejenosti. Postane naj samostojna in neodvisna, sposobna, da se lahko sama preživlja. Poročena žena naj bo najboljša prijateljica in sogovornica možu, neporočena žena naj ne bo zaničevana. Članki so opisovali preteklo in sedanje stanje in usodo večine slovenskih žena. Pozivali so Slovenke, naj se začno izobraževati, saj so prav tako pametne in sposobne kot moški. Le izobrazena žena bo v življenju enakovredna moškemu. Prav izobrazba ji bo pomagala v boju za preživetje, ki ga je morala bojevati.

Tudi matere bi se morale izobraževati, kajti le izobrazena mati je bila kot prva vzgojiteljica kos svojim otrokom in bi jih tudi lahko pravilno poučila o življenju. Vlogo matere je v svojem članku poudarila Alojzija Štebi. Mater je predstavila kot samozavestno, neodvisno voditeljico otrok skozi moderno, pestro življenje, skozi nje in zunanje konflikte, boje in nevarnosti: "*Materinstvo mora ustvariti trajno duševno vez z otrokom, pripraviti otroku dom z razumevanjem in vzpodbudo. Cilj matere je poglobljeno družinsko življenje ... Poslanstvo žene v demokratični dobi bi strnila v eno samo besedo: materinstvo!*"⁶⁴

Slovenke so sodelovale tudi v boju za slovenski jezik in v skupnih nastopih proti nemškutarjem in Nemcem. Spravile so se nad slovenske gospe in gospodične, ki so preveč rade uporabljale nemščino kot pogovorni jezik. Celo najodličnejše in najbolj izobražene dame so raje govorile in si dopisovale v nemškem jeziku, kot pa da bi uporabljale slovenščino. Fran Tomišek je na enem od svojih predavanj, ki ga je organiziralo Slovensko splošno žensko društvo, izjavil: "*Posebno v narodnostnem*

⁵⁴ SN, št. 188 (18. 8. 1915).

⁵⁵ Ivan Š., Razstava ženskih ročnih del v Mestnem domu, SN, št. 146 (27. 6. 1903).

⁵⁶ Splošno slovensko žensko društvo je v Narodnem domu v Ljubljani pripravilo razstavo z naslovom "Otrok", o tem je pisal Anton Obreza, Otroška soba na razstavi "Otrok", SN, št. 212 (14. 9. 1908).

⁵⁷ Od nekdanj lepe so Ljubljanke slovele ... (1890-1930), Ljubljana 1988, str. 10.

⁵⁸ SN, št. 17 (21. 1. 1901).

⁵⁹ Od nekdanj lepe so Ljubljanke slovele ... (1890-1930), Ljubljana 1988, str. 23.

⁶⁰ Slovenska žena, zbrala in uredila Minka Govekarjeva, Ljubljana 1926, str. 167.

⁶¹ Slovenka, spisala Sava, Slovenka, let. 1 (16. 1. 1897), št. 2, str. 1.

⁶² Slovenka, let. 1 (16. 1. 1897), št. 2, str. 9.

⁶³ ...Slovinci so majhen narod, ki obsega le 2 milijona duš; narod je ubožen in žene so vsled samostanske vzgoje in predsodkov, katerih je med Slovenci, žal, še več nego drugod, novim idejam le težko dostopne; za to ne moremo odreči svojega priznanja skromnemu delovanju "Slovenke". Sodba nemškega lista o Slovenki, Slovenka, let. 5 (1901), št. 1, str. 22.

⁶⁴ Štebi A., Demokratizem in ženstvo, Ljubljana 1918, str. 14.

oziru je možno našemu ženstvu – dasi je mnogo izjem – marsikaj očitati. Mnogo naših žensk nima smisla za narodne težnje ter odgaja celo svoje otroke v nemškem duhu ... Sploh naj bi se naše ženstvo zanimalo za potrebe naroda, za slovenski jezik, za slovensko ljudstvo in slovenske kraje".⁶⁵ Leta 1903 je te dame na svojem zadnjem obisku v Ljubljani obsodil Josip Vošnjak, slovenski politik in pisatelj, ki je med drugim dejal: "Posledica tega domačega nemškutarjenja je večkrat tudi nemškutarški zarod".⁶⁶ Slovenke so povzdignile svoj glas tudi septembra 1908, ko je v Ljubljani prišlo do streljanja žandarjev na mirne slovenske demonstrante, ki so demonstrirali proti nemškutarjem. Pri tem sta bila ubita dva slovenska fanta. Sledil je oster protest Slovencev in Slovenk, ki so na "njegovu ekscelenco" ministra Praška naslovile posebno peticijo, v kateri so ga prosile za pomoč. Pomagal naj bi preprečiti dohod Nemcev v Ljubljano in njihovo širjenje po slovenskih mestih ter prelivanje slovenske krvi. Peticijo je podpisalo okrog 5000 slovenskih deklet in žena.⁶⁷

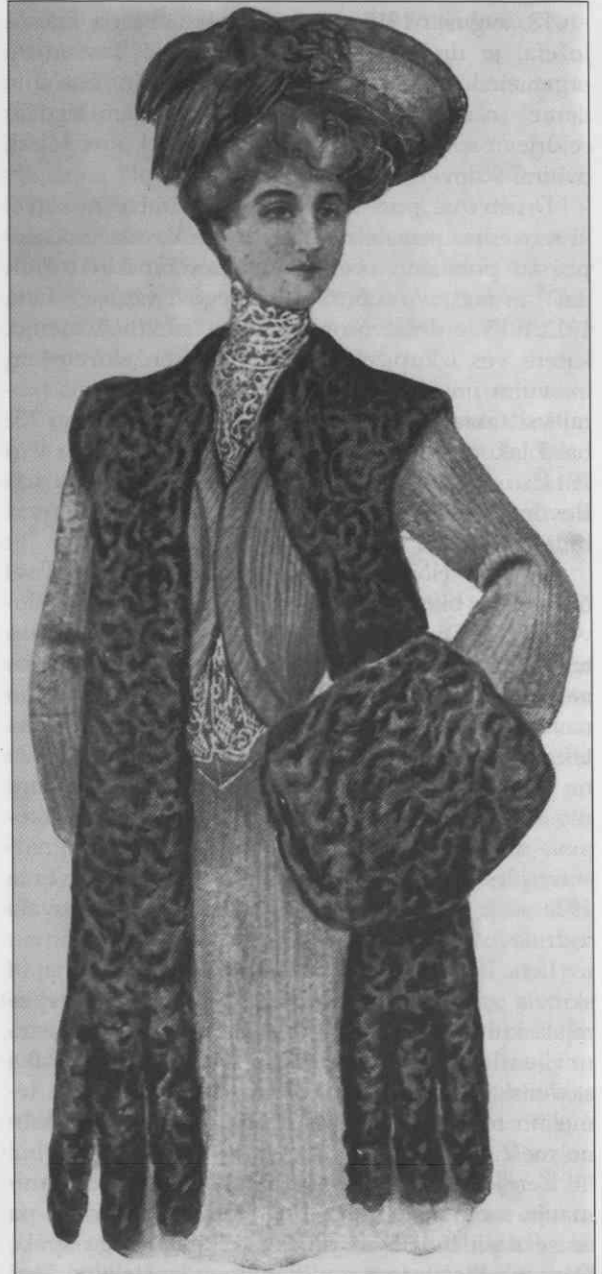
Leta 1910 so Slovenke izvedle akcijo pošiljanja knjig na slovensko zahodno mejo, v Trst in Gorico. Na slovenske ženske so naslovile apel, v katerem je med drugim pisalo: "Nacijonalno umiranje na meji je grozno in treba je združenih moči, da se ustavi, dokler je še čas ... Narodna agitacija, politično in gospodarsko organiziranje – to je naloga moških. A sodelovati mora pri reševanju meje tudi slovensko ženstvo. Ljudje na meji so do sedaj čitali v glavnem le molitvenike. Če jim ne obudimo ljubezni do slovenskega jezika, bodo narodno odmrli".⁶⁸ Rešitev so videli v darovanju primernih slovenskih knjig ljudem ob meji, zato so pozivale javnost, naj začne z zbiranjem. Enako rešitev so videli tudi nekateri posamezniki iz Trsta, ki so osebno doživljali nacionalno apatičnost tam živečih Slovencev, zlasti pa Slovenk.

⁶⁵ Še nekaj emancipacije, SN, št. 61 (16. 3. 1903).

⁶⁶ Jubilej slovenske žene, SN, št. 31 (7. 2. 1918), str. 1.

⁶⁷ Adresa slovenskega ženstva na njegovo ekscelenco ministra Praška se glasi takole: "Vaša prevzvišenost! Ženstvo obupane Ljubljane, katero je čutilo v Ptujju moč nemške kulture in nemške pesti, se zateka k vam, prevzvišenost. Sin ste mogočnega slovanskega naroda, zatorej nas, ki smo v nesreči, ne morete in ne smete prezreti. Naši zidovi so obškropljeni s krvjo krivično prelito in po naših bolnicah se še zvijajo obstreljene žrtve. Toda vse to še ni nasitilo tistega, tudi pri bratih na severu v žalostnem spominu stoječega germanskega furorja. Ta divja proti Ljubljani, ker se mu je sprožilo še premalo pušk, ker se je prelilo še premalo slovanske krvi. Žalibog tudi iz ministrstva se oznanja črna vojska proti našemu mestu, katero naj se potepta v tla, dočim naj ima razdivjano nemštvo v Ptujju, Mariboru in Celju tudi še nadalje svoje gorko gnezdo. Prevzvišenost, tega ne dopuščajte! Preskrbite pravico tudi s krvjo oblitih belih Ljubljani!" SN, št. 226 (28. 9. 1908)

⁶⁸ Knjige na mejo! Apel na slovensko ženstvo, SN, št. 316 (1. 10. 1910).

Naše ženstvo je v svojem aktivnem delovanju iskalo in navezovalo stike s podobno mislečimi ženskami drugih slovanskih narodov in narodnosti. Najbolj plodno in povezano je bilo sodelovanje s Čehinjami. V okviru 5. sokolskega zleta junija 1907 v Pragi se je tako vršil tudi češko-slovanski ženski sestanek, ki naj bi združil vse-slovanske ženske sile. Njegov namen je bil seznaniti češko in slovensko ženstvo ter pobliže spoznati delo čeških žensk. Slovenke so v Čehinjah videli svoje učiteljice v boju za ženske pravice. Tako kot Čehinje, ki so aktivno delovale tudi izven Prage, pravega centra češkega naroda, bi se morale tudi Slovenke povezovati izven Ljubljane. Splošno slovensko žensko društvo bi moralo postati društ-

vo vseh slovenskih žena, zavedajoč se svojih narodnih dolžnosti.⁶⁹ Slovenke so bile v Pragi še posebej lepo sprejete. Minka Govekarjeva, voditeljica slovenskih udeleženk, se je čudovitemu sprejemu zahvalila z besedami: "Slovenske žene prihajamo h Čehinjam kakor učenke k učiteljicam, da se od njih uče, da vidijo krepke sadove češke ženske organizacije ter da izpopolnijo mlado organizacijo slovenskega ženstva po krasnem vzoru čeških žena".⁷⁰ Poleg zahvalnih besed je izrazila še željo po združitvi vseh jugoslovanskih ženskih društev s Čehinjami, katerim gre tudi zasluga, da se je v avstrijskem parlamentu govorilo o ženski volilni pravici.

Že od vsega začetka so Slovenke sodelovale s Hrvaticami in kasneje s Srbkinjami. V času prve in druge balkanske vojne so zbirale material za srbsko vojsko, kot strežnice pomagale srbskim vojakom na fronti in v Beogradu priredile koncert v korist srbskega Rdečega križa. V okviru Slovenskega splošnega ženskega društva so zbirale in pošiljale prispevke Odboru za rdeči križ balkanskih držav.

Dekliške šole in žensko izobraževanje

Težnje po večji izobraženosti žensk so spodbudile spoznanje, da potrebno začeti z vzgojo in izobraževanjem majhnih deklic. Potrebno jim je bilo nuditi več kot osnovnošolsko izobrazbo, jim omogočiti vstop na višje šole in tudi na univerzo. Do tedaj so to pravico imeli le fantje. Že v času Marije Terezije (1740-1780) in Jožefa II. (1780-1790) je bila med mnogimi reformami sprejeta tudi šolska, s katero so uvedli obvezen pouk. Zajel je otroke obeh spolov med 6. in 12. letom starosti. Proti obvezni šoli so se kasneje upirali zlasti plemiči. V nos jim je šla izobrazba kmečkih otrok, ki naj bi se naučili ravno toliko, da bi postali nezadovoljni s tem, kar jim je bilo določeno, in zato ne bi ubogali zemljiške gospode. S svojim nasprotovanjem pa plemiči niso dosegli ničesar.⁷¹ Po končani obvezni šoli so nadarjeni in premožni otroci lahko nadaljevali šolanje na gimnaziji in kasneje na univerzi. Šole so bile izključno fantovske, potem pa so se v 19. stoletju začele razmere spreminjati.

Medtem ko je bilo v drugi polovici 19. stoletja v večini evropskih držav za dekliško izobrazbo že veliko narejenega, so bile v Avstriji razmere še

slabe. Število strokovnih in meščanskih šol in ženskih pripravljalic, v katerih so vzgajali učiteljice, je bilo premajhno. Pot na vseučilišče je bila možna le po privatnem študiju, ki je zahteval ogromno denarja.⁷² Prva ženska gimnazija v avstrijskem delu monarhije je bila ustanovljena v Pragi leta 1887, pet let pozneje je bila gimnazija odprta tudi na Dunaju. Pravi boj za ženski študij se je začel z letom 1895 in že naslednje leto so ženskam v Avstro-Ogrski monarhiji dovolili vstop na vseučilišče. Deklice, ki so dopolnile 18 let in so opravljale maturo na državni gimnaziji, so se s posebnim privoljenjem dekana lahko vpisale kot redne študentke filozofske in medicinske fakultete dunajskega vseučilišča.⁷³ 3. oktobra 1900 je poseben odlok *ministerstva za uk in bogočastje* dekletom dovolil študij farmacije.⁷⁴ Diplomirana farmacevtka se je lahko zaposlila kot asistentka v lekarni, za samostojno vodenje lekarne pa je morala dobiti dovoljenje pristojnega ministrstva.⁷⁵ Večji problem je predstavljal študij prava. Slovenka je že leta 1900 objavila notico, da se je dunajska pravna fakulteta odločila, da dovoli dekletom in ženam pravni študij, ki ga mora podpreti še naučno ministrstvo.⁷⁶ Kljub številnim prošnjam pa je postal študij prava ženskam dostopen šele leta 1919.⁷⁷

Zaradi slabih socialnih in gmotnih razmer se slovenska dekleta še niso mogla intelektualno razvijati. Kljub temu pa se je boj za ženski študij razširil tudi k nam. Leta 1896 so ljubljanske deklice dobile prvo slovensko višjo dekliško šolo, ki je za probujo narodne zavesti med ženskim naraščajem pridobila neovrgljivih zaslug. V osmih letih njenega delovanja se je kar 90% od 298 gojenk posvetilo praktičnim poklicem (največ učiteljic in trgovk) in le 10% je bilo takih, ki so zaradi finančnih sredstev lahko ostale doma.⁷⁸ Leta 1900 je naučno ministrstvo šoli namenilo 2000 kron državnega prispevka, kar je bil za takratne razmere kar lep znesek.⁷⁹ Tudi sami starši so šoli nudili podporo, saj so se zavedali njene vloge in pomena zlasti pri poudarjanju slovenske zavednosti. V Slovenskem narodu je bilo leta 1904 objavljeno njihovo pismo: "Mestna višja dekliška šola v Ljubljani je prvi in edini srednješolski zavod, v katerega moremo pošiljati svoje hčere ne le v dosego višje

⁶⁹ O pomenu češko-slovenskega ženskega sestanka v Pragi, SN, št. 126 (3. 6. 1907), št. 127 (4. 6. 1907), št. 128 (5. 6. 1907), št. 129 (6. 6. 1907).

⁷⁰ Slovenke v Pragi (I. sestanek slovanskega naprednega ženstva), poročila Minka Govekarjeva, SN, št. 162 (16. 7. 1907), št. 163 (17. 7. 1907), št. 164 (18. 7. 1907).

⁷¹ Grafenauer Bogo, Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana 1974, zvezek 5, str. 100.

⁷² Žensko srednje šolstvo v Avstriji, spisal Iv. M., Slovenka, let. 6 (1902), št. 7, str. 181-183.

⁷³ B. Bučar, Uspehi emancipacije ženstva, SN, št. 150 (3. 7. 1902).

⁷⁴ Slovenka, let. 4 (15. 11. 1900), št. 11, str. 265.

⁷⁵ Slovenka, let. 6 (1902), št. 1, str. 28.

⁷⁶ Slovenka, let. 4 (25. 3. 1900), št. 3, str. 67.

⁷⁷ Serše A., "Ženske naj bodo doma, naj bodo dobre gospodinje in matere", v: Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes, Ptuj 1998, str. 58.

⁷⁸ K poglavju o naši ženski vzgoji II, SN, št. 292 (22. 12. 1904).

⁷⁹ SN, št. 2 (3. 1. 1900).

izobrazbe, marveč tudi v dosego sposobnosti, da si zmorejo, ako je treba, same služiti kruh kot učiteljice ali kot komptuaristinj. S tem se širi tudi slovenska zavednost med prave Slovenke".⁸⁰ Največjo nevarnost je ponemčevanje predstavljalo prav v osemrazrednicah. Na slovenskem ozemlju sta takrat delovali le dve slovenski dekliški osemrazrednici. Dekliško osemrazrednico v Gorici so vzdrževali s privatnimi prispevki, ljubljansko pa je vzdrževala sama slovenska metropola. Pouk na vseh ostalih dekliških osemrazrednicah na našem ozemlju je potekal v nemškem ali italijanskem jeziku, kar je slabo vplivalo na slovensko zavednost.⁸¹

Leta 1897, ko se je na dunajsko vseučilišče poleg moške večine vpisalo še 13 ženskih slušateljic, je bila v Ljubljani ustanovljena prva gospodinjska šola na slovenskem ozemlju. Na njenem ustanovnem shodu je sodeloval tudi Ivan Hribar, takratni ljubljanski župan, ki je podpiral žensko gibanje in žensko izobraževanje. Gospodinjska šola je poleg dnevne šole, namenjene rednim dijakinjam, organizirala še večerne tečaje kuhanja, likanja, šivanja in varčevanja. Največje zanimanje so za tečaje pokazale prav delavke v tobačni tovarni.⁸²

Na C. kr. umetno-obrtni strokovni šoli je posebej za deklice delovala dnevna šola za umetno vezenje in čipkarstvo in javna risarska šola, kjer so se deklice urile v kopiranju za ženska umetna ročna dela in v dekorativnem risanju in slikanju.⁸³

Z vstopom v novo tisočletje je zopet prišel v ospredje boj za ljubljansko vseučilišče. Po zaslugi slovenskih akademikov se je boj razširil med slovensko javnost. Med podporniki je bilo tudi Splošno slovensko žensko društvo, ki je 17. junija 1907 šolskem ministrstvu na Dunaj poslalo brzojavko, s katero je potrdilo svoje sodelovanje in podporo slovenskemu narodu za slovensko univerzo. Na predsedstvo poslanske zbornice pa je naslovilo posebno peticijo, s katero je zahtevalo takojšnjo uvedbo slovenskega učnega jezika po vseh srednjih in strokovnih šolah na slovenskem ozemlju.⁸⁴

Ker še nismo imeli svoje univerze, je slovenska mladina študirala na avstrijskih univerzah, kjer je iz leta v leto naraščalo število študentk. Tako je leta 1901 Josip Tominšek ugotavljal, da se tudi pri nas ženska bolj in bolj pripušča k raznim študijam, torej se tudi v Avstriji kaže napredek na tem področju. Po podatkih, vzetih iz odredbenega lista ministerstva za bogočastje in uk z dne 15. marcija t. l. (1901) je bilo na avstrijskih vseučiliščih poleg 17.131 moških prijavljenih že 139 žensk, od tega 112 modroslovk, 10 medicink in 17 juristk.⁸⁵ Slovenskih študentk Tominšek posebej ni omenjal, ugotovil pa je tudi, da z izjemo Krakova, ni še nobene študentke vpisane na kolikor toliko slovenskih univerzah (Praga, Lvov). Članek je zaključil v upanju, da *postane i pri nas "študentka" socialna prikazen, na katero se ne bo dolgo zrla kakor na abnormiteto človeške družbe...*⁸⁶

⁸⁰ SN, št. 215 (21. 9. 1904).

⁸¹ F. A. K., K poglavju o naši ženski vzgoji, SN, št. 239 (19. 10. 1904), št. 240 (20. 10. 1904).

⁸² Gospodinjska šola, SN, št. 288 (17. 12. 1906).

⁸³ SN, št. 234 (7. 10. 1908).

⁸⁴ SN, št. 142 (21. 6. 1907).

⁸⁵ Tominšek Josip, Ženstvo na naših višjih državnih šolah, Slovenka, let. 5 (1901), št. 4, str. 81.

⁸⁶ Prav tam.

Nasprotovanja ženski izobrazbi in ženski enakopravnosti

Pa vendar se je našlo kar nekaj nasprotnikov, zlasti v moškem svetu, ki so mislili drugače. Zanimiv članek na to temo je v Naših zapiskih objavil Boris Zarnik. Med drugim je zapisal: *"Brez dvoma je potrebno, da se dvigne ženska izobrazba na vseh poljih, toda vprašanje je, naj bo li ta izobrazba enaka izobrazbi moža. Ženam je odprta pot na vse strani, študentk in doktoric že vse mrgoli, toda kje so uspehi? Ni jih. Tudi sam sem bil pristaš ženskega vseučiliškega študija, dijakinje so mi bile vzor žene. Toda že prva izkustva so se klavrno obnesla. Različnost moške in ženske duše se pač nikjer ne kaže tako jasno, kot ravno v akademskih študijah ... Obzorje žene ostane sila omejeno kljub temu, da ima v spominu množico dejstev raznih znanosti, občnega pregleda vendar nima, kaj še le kako samostojno znanstveno naziranje. Naj si je logika še tako neizprosna, na ženo je brez upliva, ker žena stoji le pod vlado čuta in ne intelekta ... Dokler jih (dijakinje) izprašuješ samo po dejstvih, gre izvrstno, toda gorje, ako se zahteva, da morajo misliti. Za več kot 2/3 ženskih izpitov velja, da se jim pogleda skozi prste – ženske solze vsakega ganejo ... Facit mojih izkustev je ta, da žena nima niti najmanjše sposobnosti za to, kar imenujemo znanstveno delo. Uspehi ženskega vseučiliškega študija so torej v vsakem oziru negativni, praktične vrednosti ta študij nima ... Res tragiška je usoda marsikatero marljive dijakinje. Kot cvetoče dekle vstopi na vseučilišče, toda že po par semestrih se pokažejo prve gube na licu in kot ovenela devica zapusti šolo učenosti. Ako hoče žena količkaj napredovati na intelektualnem polju, se mora popolnoma odpovedati vsaki spolni funkciji ... Poznam razne doktorice, ki so svoje življenje posvetile znanstvenemu delu; neki posebni tip imajo te odrevenele device. Občna slabost in malokrvnost, zgodnje izpadanje las, slabo razvita prsa so karakteristika teh tipov. Lice dobi nekak nenaraven, starikav izraz, vse kaže brzo propadanje specialno ženskih telesnih lastnosti. Značaj jim postane čmeren, nervozne bolezni so nekaj vsakdanjega. In to naj bi bil višek izobrazbe kulturne žene! ... Ako se torej vprašamo, jeli priporočati, da študirajo dekleta na vseučiliščih, moramo v vsakem oziru odgovoriti z odločnim NE. Žensko znanstveno delo je za človeško družbo namreč brez vsake koristi. Ni pa s tem rečeno, da naj žena nima višje izobrazbe. Vseučiliškemu študiju žen moramo oporekati tudi zato, ker naporno duševno delo škodi naravnim funkcijam ženskega telesa, roditi zdrave in krepke otroke. Prav inteligentnejše žene ne bi smele študirati, ampak roditi zdrave, še bolj inteligentne otroke, da bi se inte-*

*ligenca naroda stopnjevala ..."*⁸⁷ Tudi marsikatero časopisje je nasprotovalo ženski izobrazbi in samostojnosti. Ko so na Mestni višji dekliški šoli v Ljubljani leta 1900 organizirali trgovski tečaj za dekleta, je Slovenec, glasilo Katoliško–narodne stranke, zapisal, da naj se raje skrbi za moški trgovski naraščaj in naj se ne ustvarja *"ženska konkurenca možkemu delu"*.⁸⁸

Katoliško narodna stranka, ki se je leta 1905 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko⁸⁹, s svojimi klerikalnimi idejami še zdaleč ni podpirala ženskega gibanja in ženske enakopravnosti. Nasprotno, žensko je postavljala ali v zakon ali v samostan. Slovenec je celo objavil 10 božjih zapovedi za ženo, po katerih naj bi živela v zakonu⁹⁰:

1. Ne klepetaj in tudi drugim brani to.
2. Ne zanemarjaj svoje zunanosti.
3. Zanimaj se za delo in strmljenje svojega soproga.
4. Ne šteje sebe za več kot prijatelj in sorodnike svojega moža ter jim bodi prijateljica.
5. Ne pripoveduj pa jim o vseh malih prepircih, ki se med vama pojavijo, tudi moževi materi ne, niti sestri, niti teti njegovi ali komu drugemu.
6. Ne oviraj moža pri občevanju z njegovimi prijatelji.
7. Ne muči moža z vsemi malenkostmi, ki se dogajajo v gospodinjstvu.
8. Ne toži vedno vsled neprijetnosti v življenju, ampak jih vdano prenašaj.
9. Ne zapostavljaljaj moža otrokom, ampak skrbi za vse enako.
10. Ne pozabi končno, da samo ti ne smeš kot gospodinja imeti napak. Pozabljaljaj napake pri članih in sorodnikih rodbine.

Kljub temu si je stranka pridobila veliko večino pobožnih deklet in žena, ki so sledile župnikovim besedam. Stranko je namreč podpirala tudi duhovščina, ki je preko vere in bogoslužja vplivala na verne ljudi. "Klerikalne" ženske so kot odločilna agilna sila sodelovale v predvolilnih in volilnih bojih, čeprav niso imele volilne pravice. S svojimi javnimi nastopi so zlasti obsojale narodno–napredno ženstvo. Ko so na enem od svojih nastopov poslale nasprotne "narodnjakinje" v bordel, je Slovenski narod njihovo obnašanje označil za primitivno.⁹¹ V članku Slomškaricam v premišljevanje⁹² je v petih točkah predstavil del sodbe najvišjih cerkvenih dostojanstvenikov o ženi:

⁸⁷ Zarnik B., O uspehih ženskega vseučiliškega študija, Naši zapiski 1911, str. 119–126.

⁸⁸ Trgovski tečaj na mestni višji dekliški šoli v Ljubljani, Slovenka, let. 4 (25. 3. 1900), št. 3, str. 68.

⁸⁹ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 560.

⁹⁰ Slovenec, 10. 8. 1907.

⁹¹ SN, št. 71 (28. 3. 1907).

⁹² Slomškaricam v premišljevanje, SN, št. 65 (20. 3. 1902).

1. Hudičev nauk: najprej v ženo, ki ima manj razumnosti od moža, iz žene v moža.

2. ... Žena je sladko zlo; možu uniči moči s svojim skrbnim ljubkovanjem. Kot hudičeve smeti pohaja, lepo oblečena, s pobarvanimi lasmi, da ugonablja ... Žena je smrt duši. Verujte bratje, vsak oženjeni človek je nesrečen. Ako ima grdo ženo, jo sovraži; ako je lepa, se boji zapeljivcev; ako je noseča, se boji, da otrok ni njegov.

3. Žena je nezvesta, umazana, vredna okov; duševno je slabotna, nestalna, brezbožna in polnastrupov ...

4. Mesno poželenje je ženski svojska last ...

5. Ženske so polne lažnjivosti in zapelajo moške v vse zločine

Članek se je zaključil z besedami: "Dovolj teh rožic iz vrtov onih katoliških visokih in najvišjih glav, ki so žensko "osvobodili" iz poganske sužnosti in jo varujejo pred modernimi liberalnimi framasoni." Zanimivo bi bilo vedeti, komu se je

žena tako zamerila, da je bila deležna take sodbe.

Boj za žensko volilno pravico

Slovenskim ženskam ni več zadostovalo, da so podpirale posamezne stranke v volilnem boju, ne da bi tudi same glasovale. Vedno bolj so zahtevale volilno pravico, ki so jo v začetku 20. stoletja že imele ženske v Ameriki, Avstraliji in nekaterih skandinavskih državah. Angleške feministke so s svojo zahtevo prodrle celo v parlament, kjer so povzročile velik škandal.

V Avstro-Ogrski so leta 1873 podelili volilno pravico za volitve v državni zbor vsem "samoupravnim avstrijskim državljanom moškega spola". Dotedanja odredba, po kateri so volilno pravico imele tudi ženske – davkoplačevalke (v glavnem so to bile veleposestnice), ki pa so lahko volile le preko posrednikov, je bila ukinjena. Nov volilni red so pozneje prevzele tudi posamezne dežele za volitve v deželne zbornice, tako Kranjska in Koroška leta 1884, Štajerska leta 1904, Istra leta 1908. Stara "ženska" volilna pravica se je ohranila le še pri občinskih volitvah.⁹³

Leta 1910 je bil na Kranjskem sprejet nov občinski volilni red za Ljubljano, ki je med drugim uvedel žensko volilno pravico za vse davkoplačevalke in učiteljice, ki so dobile tudi pravico do osebnega glasovanja. Dosežen je bil velik napredek v boju za žensko volilno enakopravnost, tudi če ženska volilna pravica še ni bila splošna.⁹⁴

Boj za žensko volilno pravico se je nadaljeval. Slovenke so protestirale proti 7. členu državnega zakonika, ki je ženske izključeval iz splošne volilne pravice. Leta 1912 so se na Dunaju udeležile 1. avstrijskega shoda za žensko volilno pravico, na katerem so zahtevale splošno, enako in direktno aktivno in pasivno volilno pravico za vse zasto-⁹⁵pe. Na shodu, ki sta se ga udeležili tudi dve predstavnici Splošnega slovenskega ženskega društva, gospa Ferjančičeva in gospa Prijateljeva, je bila sprejeta naslednja resolucija: "Odposlanice komiteja za žensko volilno pravico raznih avstrijskih dežel in narodnosti, zbrane na skupnem zborovanju na Dunaju, protestiramo proti nadaljni izključitvi žensk od političnega, zakonodajnega in administrativnega delovanja države. Zahtevamo splošno aktivno in pasivno volilno pravico za parlament za vse ženske, ker smejo in morajo imeti kot sodržavljanke neposreden upliv na vlado, usodo in gospodarstvo države. Me delamo na vseh poljih in v vseh poklicih, na polju in doma, zato

⁹³ Melik V., Volitve na Slovenskem 1861–1918, Ljubljana 1965, str. 136–138.

⁹⁴ Melik V., Začetki ženske volilne pravice, v: Čarnijev zbornik (1931–1996), Ljubljana 1998, str. 253–255.

⁹⁵ SN, št. 65 (20. 3. 1912).

zahtevamo tudi vse politične pravice, da reguliramo pogoje tega dela in izboljšamo pogoje svojega življenja in življenja celokupnosti. Nositi moramo bremena, ki nam jih nalaga vlada, zato hočemo imeti tudi pravice. Zato pozivljamo visoko vlado, da predloži v kratkem parlamentu tozadevni predlog, ter upamo, da nas ne bodo še nadalje prikrajševali za naše državljanske pravice".⁹⁶

12. maja 1912 je bil po vsej Avstriji in Nemčiji ženski dan. Po vseh večjih mestih so se odvijala zborovanja. Svoj shod so skupaj z Jugoslovansko socialdemokratsko stranko (JSDS) organizirale tudi Ljubljankinje, vendar pa ni bil tako impulziven kot na Dunaju; mogoče zato, ker je bil preveč strankarsko usmerjen ali pa ker se Slovenke še niso zavedale moči skupnega nastopa vseh slojev.⁹⁷

JSDS, ki se je tudi zavzemala za splošno, enako in direktno volilno pravico, ne oziraje se na spol, je skupaj s Krščansko socialistično stranko oktobra 1915 organizirala manifestacijo za splošno in enako volilno pravico za vse moške in ženske državljane, stare nad 20 let. Na manifestaciji so zbrali nad 6000 podpisov.⁹⁸

Vsi pa le niso podpirali ženske volilne pravice. Številni nasprotniki so z različnimi argumenti zagovarjali svoja prepričanja. Svoje mnenje o volilni pravici žensk je izrazil tudi predsednik državnega zbora, dr. Pattai.⁹⁹ Na zborovanju Krščanske dunajske ženske zveze leta 1910 je izjavil, da nasprotuje ženski volilni pravici, ker bi motila zakonsko složnost.¹⁰⁰

Slovenska ženska v I. svetovni vojni

Kljub številnim bojem si ženskam v Avstro-Ogrski ni uspelo priboriti volilne pravice. Prva svetovna vojna verjetno na to ni posebej vplivala, je pa s svojim izbruhom leta 1915 drugače aktivirala ženstvo. Moški so bili poslani na fronte. Doma so ostale ženske, ki so nenadoma morale poskrbeti za družino in gospodarstvo. Čeprav se niso borile skupaj z moškimi na fronti, pa so se izkazale kot pomembna sila v zaledju. Prav v vojni se je izkazala njihova moč, zmožnost in organiziranost. Ne samo, da so skrbele za ranjene, v svoje roke so prevzele tudi samo družbeno življenje in se izkazale kot dobre organizatorke. Glavno vlogo pa so odigrale na nacionalnem in literarnem področ-

ju. Pokazale so, da so ravno tako sposobne in samostojne kot moški.

Že takoj na začetku vojne so se ženske organizirale pod vodstvom Splošnega slovenskega ženskega društva. Nudile so pomoč ranjenim vojakom, ki so jih s fronte vozili v bolnišnice v zaledju. Ko je v teh začelo zmanjkovati prostora, so organizirale zasilne bolniške sobe, ponavadi po šolah ali dvoranah. Izdelovale so povoje in sanitetni material ter prale perilo. Zbirale so zimske obleke za vojake, cigarete in denarne prispevke za zdravlila. Ranjenim vojakom so krajšale čas s pisanjem pisem ter branjem knjig in časopisov.

Leta 1916 so tržaške Slovenke ustanovile Organizacijo oskrbnic vojniških sirot, ki se je še v času vojne spremenila v Organizacijo oskrbnic vdov in sirot v Trstu. Opravljale so humanitarna dela in poskrbele za osirotele otroke in vojne vdove. V svojem delokrogu so zajele nad 1500 vojnih sirot.¹⁰¹

Vojna je prinesla veliko invalidov, med njimi so velik delež predstavljali slepi vojaki. Slovenske ženske so se odločile, da jim bodo pomagale na enak način, kot so to storile ženske po ostalih državah. Nad 100 Slovenk je pod vodstvom Minke Škabernetove obiskovalo 3-tedenski tečaj poučevanja v Braillovi pisavi in pomagalo pripravljati

⁹⁶ Slovenska žena. Glasilo slovenskih žen 1912-1914, str. 67.

⁹⁷ Prav tam, str. 105.

⁹⁸ Rdeči prapor 1905, št. 43, str. 3.

⁹⁹ Robert Pattai (1846-1920), odvetnik in politik, od 1909 do 1911 predsednik državnega zbora (Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950, Bd. 7, (Wien, 1978), str. 344.

¹⁰⁰ Predsednik državnega zbora dr. Pattai o ženski volilni pravici, SN, št. 380 (5. 11. 1910).

¹⁰¹ Slovenska žena, zbrala in uredila Minka Govekarjeva, Ljubljana 1926, str. 170.

ustrezne knjige. Osnovale so malo knjižnico in slepim vojakom poskušale nuditi fizično in moralno pomoč.¹⁰²

Narodnjakinje so pozivale slovenske žene, naj gredo delat, če le morejo. Ostro so obsojale tiste, ki so bile sposobne za delo, pa so raje ostajale doma in dobivale nizek državni prispevek za preživljanje.¹⁰³

Ko je *C. kr. avstrijski vojaški vdovski in sirotinski zaklad* na Dunaju nameraval ustanoviti Pomožni zaklad za podporo vojnih vdov in sirot, je prosil za pomoč tudi kranjske žene. Pomagale naj bi ne samo zbirati prostovoljne prispevke, ampak tudi poizvedovati o družinskih in premoženjskih razmerah vojaških vdov in sirot, o prostih delovnih mestih in o stanovanjih za sirote. "Ženski vojni prispevek naj bo prav nizek," je "zaklad" zaključil svojo prošnjo.¹⁰⁴

Kranjske ženske se niso izkazale samo v humanitarnih akcijah, veliko so naredile tudi na narodnem področju.

Postajalo je jasno, da bo Avstro-Ogrska monarhija po končani vojni razpadla in s tem se je znova rodilo upanje po združitvi vseh jugoslovanskih narodov. Moških ni bilo, bile pa so ženske in prav te so odločno stopile v akcijo za majniško deklaracijo Jugoslovanskega kluba. Akcijo je vodila Franja Tavčarjeva skupaj z ženskim društvom. Zbiranje podpisov za deklaracijo je zajelo vse slovensko ozemlje. Slovenke so se množično podpisovale pod sledeče besedilo: "Slovenske narodne žene in dekleta slovesno izjavljamo, da smo z dušo in srcem za majniško deklaracijo Jugoslovanskega kluba ter zahtevamo v habsburški monarhiji ujedinjenje našega slovensko-hrvatsko-srbskega naroda. V strašni vojni nam krvavijo naša srca iz tisočerihi ran, na bojiščih nam padajo ljubljene možje, sinovi, očetje, bratje in zaročenci, doma nam beda in trpljenje naših družin nalagata nezno bremena ... Zavedajoč se svojih dolžnosti kot varuhinje slovenskega domačega ognjišča zahtevamo v svojem imenu, v imenu svojih dragih na bojiščih, v imenu svoje dece za ves naš mili rod ujedinjenje, samostojnost, neodvisnost. Hočemo, da bodo naši otroci srečni in svobodni občani svobodne Jugoslavije ... Iz dna srca si želimo slovenske žene miru. Resničen mir prinese našemu narodu le ujedinjena Jugoslavija, kakor jo zahtevajo naši poslanci v svoji deklaraciji".¹⁰⁵

Franja Tavčarjeva je marca 1918 izročila deklaracijo z nad 200.000 podpisi slovenskih žena in de-

klet Antonu Korošču, poslancu in načelniku Jugoslovanskega kluba. Na slovesni predaji je Cilka Krekova, sestra J. E. Kreka, pozvala Slovenke, naj vztrajajo v boju za pravice slovenskega naroda. Anton Korošec pa je dejal: "S tem dejanjem je stopilo slovensko ženstvo v vrste naših sobojevnikov".¹⁰⁶

Istočasno so po vsem slovenskem ozemlju ženske demonstrirale za mir. Slovenski narod je med drugim objavil njihovo pismo: "Vojna je vzela možje. Žena je ostala skoraj sama doma. Njej je izročena skoraj vsa skrb za neboljeno dečo in vsa teža gospodarstva. V bridki preizkušnji vojne se je razodela ne le nje lastna tragedija, temveč tudi tragedija njenega naroda. Videla je, kako nas je pritisnila usoda k tlom, ne le kakor vse druge, temveč mnogo hujše, neusmiljenejše, ker nimamo sami nobene moči, da bi si pomagali, ker smo drugim le predmet in nismo gospodarji na naših tleh. Tako je dozorela naša žena v vojni človeško in narodno. Jugoslovanska deklaracija je tudi njej postala evangelij narodne svobode ... Slovenska žena pristavlja, da morejo solze in bol slovenske matere, žene, hčere in neveste biti skupno s krvjo slovenskih mož in mladeničev odkupnina za ljubljene narod iz spon zatiranja in nesvobode. Dvigam svoj glas in zahtevam, da kmalu sklenete mir, pravi slovenska žena".¹⁰⁷

Po velikem uspehu zbiranja podpisov je Splošno slovensko žensko društvo 29. novembra 1918 sprejelo resolucijo z zahtevo po združitvi s Kraljevino Srbijo: "Slovensko ženstvo, zbrano v Splošnem slovenskem ženskem društvu, že od nekdaj z vso pozornostjo zasleduje razvoj javnih razmer ter po svojih močeh sodeluje pri vseh akcijah za napredek in svobodo naše domovine. Z največjim navdušenjem in globokim zadovoljstvom je slovensko ženstvo pozdravilo ujedinjenje Jugoslovancov, popolnih bratov v dolžnostih in pravicah. Zato pa slovensko ženstvo tudi z vso odločnostjo zahteva najtesnejšo združitev svoje domovine s Kraljevino Srbijo, ker je le na ta način zajamčena mirna in lepa bodočnost naše skupne države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Z obžalovanjem obsojamo vse prerekanje glede osebnih nazorov in mnenj, s katerimi se oddaljujemo velikemu cilju združenja. Zavedajmo se, da je v slogi moč".¹⁰⁸

Tudi v dobi plebiscita so ženske aktivno sodelovale in ogromno darovale za Koroško. Govornice pa so po vseh shodih propagirale politično enakopravnost žene z možem. Po vojni so se tudi tesneje medsebojno povezovale, kar do leta 1918

¹⁰² Slovenske gospe in gospodične na delo za slovenske oslepele vojake (članek je podpisal Slovenski odbor za vojne invalide v Ljubljani), SN, št. 48 (27. 2. 1918), str. 3.

¹⁰³ Ženske, delajte! SN, št. 78 (5. 4. 1916), str. 3.

¹⁰⁴ Prošnja do kranjskih žen, SN, št. 194 (25. 8. 1916), str. 3.

¹⁰⁵ Slovensko ženstvo za deklaracijo, SN, št. 287 (15. 12. 1917), str. 1.

¹⁰⁶ Praznik slovenskega ženstva. Slavnostna izročitev ženskih deklaracij, SN, št. 69 (26. 3. 1918), str. 3.

¹⁰⁷ "Slovenska žena za deklaracijo", SN, št. 287 (15. 12. 1917), str. 1.

¹⁰⁸ "Izjava Slovenskega ženskega društva JDS", SN, št. 285 (30. 11. 1918).

še ni bilo možno. Do takrat je namreč posamezno društvo delovalo popolnoma samostojno, ločeno od ostalih društev. Medsebojnega delovanja in povezovanja ni bilo.

Slovenka – služkinja

V drugi polovici 19. stoletja in v začetku 20. stoletja je naraslo število zaposlenih Slovenk. V mestnih posredovalnicah za delo so ponujali službo sobaricam, natakaricam, kuharicam, prodajalkam. To so bili najbolj iskani poklici vse do začetka 1. svetovne vojne, ko se je povečala potreba po bolniških strežnicah in pomočnicah v vojaških uradih in poveljstvih. Največ je bilo služkinj, z razvojem industrije pa se je povečalo število delavk po tovarnah. Ženske so se zaposlovale tudi kot učiteljice in vzgojiteljice otrok, kot delavke na poštah in v uradih. Kruh so služile zaradi preživetja, le manjši del je bil takih, ki so hotele z delom doseči samostojnost in enakopravnost. Delale so, pa čeprav so za enako delo prejemale veliko manjše plačilo kot moški. Ti so v ženskah videli konkurenco lastnemu delu in se prav zato množično borili proti zaposlovanju nežnejšega spola.

V iskanje zaslužka so bila do preloma stoletja, ko se je s povečanjem kapitala razvilo meščanstvo, prisiljena dekleta iz nižjih slojev. Kot del velike družine so bila že kot otroci prisiljena zapustiti dom in si v mestu poiskati zaslužek, saj starša tako velike družine nista zmogla preživljati. Največkrat so postale služkinje. Kot petnajstletno dekle se je preselila k bogati družini in opravljala hišna dela. Doletela jo je ista usoda kot njeno mamo, babico ali prababico. Marsikatera se je poklicu zapisala do smrti, če se ni prej poročila, stara tudi do 40 let, kar je bilo za takratne razmere dokaj pozno.

Dekleta so prihajala v mesto in si zaposlitev iskala preko oglasov ali posredovalnic za delo. Od leta 1900 je taka posredovalnica delovala tudi v Ljubljani in nudila največ dela prav služkinjam. Te so morale biti na zahtevo gospodarjev predvsem delovne, poštene in vljudne pomočnice, nikakor pa ne jezikave ali preveč gostobesedne. Še pred 1. svetovno vojno so bile služkinje bolj stalne, to pomeni, da so tudi vse življenje delale pri isti družini. V tistem obdobju so ljubljansko mestno elito sestavljali trgovci in uradniki. Družbeni položaj je zahteval, da mora vsaka taka družina imeti vsaj eno služkinjo. Tako je Ljubljana zaposlovala kar polovico vseh slovenskih služkinj. Delale so od 15 do 16 ur na dan. Daljšega počitka so bile deležne le ob nedeljah popoldne. Prostega časa skoraj niso imele. Plača je bila nizka. Vendar pa so prejemale razna darila, naprimer obleke, obutev ali rute. In ker so živele pri družinah, so imele tudi brezplačno hrano in stanovanje.

Gospodarji so veliko dali na ugled svoje družine in s tem tudi na ugled svojih uslužbencev. Takratna morala je bila namreč dokaj stroga in temu primerno so bili strogi do svojih zaposlenih. Služkinja je morala živeti pošteno. Če je opravljala svoje delo vestno in ni zanemarjala svojih dolžnosti, je lahko imela "resnega" fanta. Če fant gospodarju ni bil všeč, je imel pravico zahtevati od služkinje, naj ga pusti ali pa je izgubila službo. Tudi ob prvem znaku nosečnosti jo je pogljal na cesto, ne glede na to, ali je zanosila z gospodarjevim sinom ali s hlapcem. Ogromno služkinj je bilo spolno zlorabljenih in prepuščenih samim sebi. Iz obupa so poskušale odpraviti nezaželen plod s pitjem raznih čajev ali z zlato iglo ali pa so rojenega otroka ubile. Veliko je bilo samomorov.¹⁰⁹ *"Skoraj ne mine teden, da bi v Trstu ne čitali o kakem izvršenem ali pokušnem samomoru služkinj"* je zapisala Slovenka.¹¹⁰

Ubogim dekletom so prav tržaške Slovenke prve ponudile pomoč. Leta 1898 so v Trstu ustanovile Zavod svetega Nikolaja, zavetišče za brezposelne služkinje in za mlada dekleta, ki so prišla v mesto, pa se v primeru težav niso vedela kam obrniti.¹¹¹ *"Zavod je človekoljubno in dobrodelno zatočišče preprostim dekletom. Tu je pribežališče osamljenim mladenkam, katirim preti pogin vsaki hip. To je društvo šibkih bitij, kjer so zavarovane pred nečloveškim postopanjem in izkoriščanjem mladih moči. Tu je šola nevednim, a ne ognjišče lahkomišljenim"* je zavod opisala njegova predsednica gospa Ponikvarjeva na rednem občnem zboru 25. marca 1900 in govor zaključila s pozivom: *"Ostanite zvesti svojemu narodu in ne pozabite materinega jezika in vere svojih očetov!"*¹¹² V Trstu je bilo namreč ogromno bogatih italijanskih družin, ki so zahtevale tudi od služkinj, da so govorile italijanski jezik.

Zavetišče je bilo prvi narodno-socialni zavod, ki je skrbel za dekleta. Nudil jim je zavetje pred revščino in prostitucijo, v katero so bile skoraj prisiljene, če so hotele preživeti. Dajal jim je hrano in deloma tudi obleko. Kasneje je osnoval lastno knjižnico, pričel pa naj bi tudi s poučnimi predavanji. Vsaka služkinja, ki je hotela koristiti usluge zavetišča, je morala plačati mesečno pristoj-

¹⁰⁹ Žagar J., Služkinje v Ljubljani, Traditiones 15 (1986), str. 19-51.

¹¹⁰ Poselsko vprašanje, Slovenka, let. 4 (15. 2. 1900), št. 2, str. 44.

¹¹¹ Zavod sv. Nikolaja, ustanovljen v proslavo 50-letnice Njegovega Veličanstva presvetlega cesarja Frana Josipa I., v osnovalnem odboru so bile Marija Škrinjar, Rezika Žorzut, Kunigunda Blatnik, Ivanka Ivančič, Rezika Gruden, Nežika Gruden, Ema Dekleva, Ivanka Černigoj. Poziv in prošnja na Vaše Blagorodje ..., Slovenka, let. 2 (2. 7. 1898), št. 14, str. 326-327.

¹¹² Zavod sv. Nikolaja v Trstu, poroča Ivanka, Slovenka, let. 4 (14. 4. 1900), št. 4, str. 92.

bino 20 kron.¹¹³ Zavod je podporo dobival še iz različnih občin, iz katerih so prihajale služkinje, vendar je denarja vedno primanjkovalo.¹¹⁴ Leta 1919 je prenehal s svojim delovanjem. Nadomestil ga je dom, ki ga je vzdrževala Marijina družba v Trstu, ustanovljena leta 1899.

Leta 1903 so podoben zavod ustanovili v Ljubljani. Imenoval se je Zavod svete Marte in je prav tako nudil zavetišče brezposelnim služkinjam. Te so lahko živele v njem, dokler si niso našle primerne stanovanja. Zavod je mladim dekletom dajal gmotno in duševno podporo. Skrbel je za pouk in izobrazbo služkinj in jim posredoval službe. Podoben zavod je deloval tudi v Mariboru.¹¹⁵

Za služkinje so poskrbele tudi dunajske gospe, ki so nameravale osnovati zavarovalnico zanje. Gospodinje in služkinje naj bi plačevale 1 krono mesečno, kar bi omogočilo služkinjam starostno rento po 65 letu ali bolniško podporo.¹¹⁶

Slovenska ženska – poštarica, uradnica, prodajalka ...

Tudi v ostalih poklicih ženskam ni bilo poslano z rožicami. Povsod so se morale boriti za zaslužek.

Slovenski Narod je leta 1900 poročal, da so se dvignile poštno in brzojavno uslužbenke in zahtevale izboljšanje svojih razmer, potem ko so že vsem uradnikom in slugam povišali plače.¹¹⁷ Razvoj poštne prometa je namreč zahteval vedno več zaposlenih, in ker so bile ženske cenejša delovna sila, so jih na poštah množično zaposlovali, tudi za težavnejša dela. Kljub protestu niso ničesar dosegle.

Dve leti kasneje je Slovenski narod pisal o njihovem slabem položaju. Medtem ko so na Dunaju poštno uradnice le dosegle nekoliko boljši položaj z zmanjšanjem delovnih ur in podvojenim počitkom ob nedeljah in praznikih, pa je v Ljubljani ostalo vse po starem. Poštarice so delale od 10 do 12 ur na dan, čeprav je bilo po predpisih odmerjeno le 8 delovnih ur. Marsikatera ni vedela, ali bo naslednji dan še imela službo ali ne. Večkrat je prišla iz službe domov in se morala po ukazu vrniti nazaj na delovno mesto. Prostih dnevov ni poznala. Zaradi naporov so uslužbenke kmalu omagale in po petih letih delovne dobe že resno zbolele na pljučih ali živcih. Dopust so dobile le v

primeru hude bolezni. Imele so celo pravico do pokojnine, za katero pa so morale prvo leto službovanja plačati 20 kron, vsako naslednje leto pa po 6 kron. Po desetih letih službovanja je poštarica lahko šla v pokoj, če je dokazala, da je zaradi bolezni popolnoma nesposobna za službo. V takem primeru je dobila 45% celotne pokojnine, ki je znašala 1000 kron na leto. Z delovno dobo so procenti naraščali. Po 35. letih delovne dobe je uslužbenka prejela 80% zajamčene pokojnine. Bilo pa je praktično nemogoče, da bi vzdržala toliko let v taki službi.¹¹⁸

Slab položaj je bil tudi pri prodajalkah in šiviljah, ki so se morale same preživljati. Živele so v stanovanjih pri tujih družinah in plačevale oderuške najemnine, tudi do 20 goldinarjev na mesec. V službi so moški kolegi gledali prodajalke grdo, ker so jim "jemale" delo. Kot zaposlene v trgovini so morale ustno in pisno obvladati dva tuja jezika in osnovna pravila v računstvu. Z več kot osemletno delovno dobo so prejemale 20 do 30 goldinarjev plače. Izredno slabo so bile plačane tudi šivilje. Z večletno prakso so dobile okrog 50 novčičev.¹¹⁹

Brez starostne rente je ostala tudi vzgojiteljica. Delodajalca še zdaleč ni zanimalo, kako bo živila na stara leta. Posameznice so imele le skromne prihranke, saj jim tudi družba ni ničesar plačevala v bolniške blagajne. Če so zbolele, so si morale zdravljenje plačati same. S tem jim je zmanjkal denar za pokojnino.¹²⁰

Primorske "aleksandrovke"

Velika posebnost na Primorskem so bile ti. Aleksandrinke. V 19. stoletju so začela dekleta in žene množično odhajati v Egipt kot služkinje in dojiteljice. Mlade matere so takoj po porodu zapustile lastne otroke in družino in šle za dojiteljice tujim otrokom. V skladu z dolgo, stoletja trajajočo tradicijo so se zavedale, da je mleko dragoceno, ki jo je mogoče vnovčiti. Kot kaže, so tudi možje to "začasno zaposlitev" v tujini kratkomalo od njih pričakovali. V dveh do treh letih so zaslužile dovolj, da so poplačale morebitne dolgove svoje družine, zgradile hišo in celo zagotovile družini brezskrbno življenje. Nihče pa ni videl materine bolečine, ko je morala zapustiti novorojenega otroka, in njenega hudega domotožja po ljubljani družini.¹²¹

¹¹³ Ivanka, Zavod sv. Nikolaja v Trstu, Slovenka, let. 4 (15. 7. 1900), št. 7, str. 165-166.

¹¹⁴ Socijalno vprašanje in Zavod sv. Nikolaja v Trstu, Slovenka, let. 4 (15. 2. 1900), št. 2, str. 42-43.

¹¹⁵ Slovenska žena, zbrala in uredila Minka Govekarjeva, Ljubljana 1926, str. 169.

¹¹⁶ Slovenka, let. 4 (14. 4. 1900), št. 4, str. 93.

¹¹⁷ Poštno uradnice, Slovenka, let. 4 (15. 9. 1900), št. 9, str. 198.

¹¹⁸ Poštno uradnice, SN, št. 30 (6. 2. 1902).

¹¹⁹ K poglavju o organizaciji ženstva II, Slovenka, let. 4 (15. 6. 1900), št. 6, str. 132-137.

¹²⁰ Pastorke države in družbe, nemški spisala Therese Fr. v 9. št. "Wiener Mode", poslovenila Danica, Slovenka, let. 3 (3. 6. 1899), št. 11, str. 255-259.

¹²¹ Puhar A.: Prvotno besedilo življenja, Zagreb 1982, str. 326.

Za dovilje so jemali le belopolta, po možnosti svetlolasa, zdrava dekleta. *"Čim več mleka je imela dovilja in čim svetlejša je bila njena polt, tem večja je bila plača. In jaz sem bila taka. Ali ko mi je mleko usahnilo, je usahnil tudi moj zaslužek"* je pripovedovala ena od vipavskih dovilj s petimi otroki, ki je morala štirikrat potovati v Egipt. *"Vožnja je bila tako strašna, mleko me je tiščalo v prsih, bolečine so bile grozne, morja pa ni hotelo biti ne konca ne kraja. Drugače je bilo takrat, ko sem se vračala. Doma so me težko pričakovali, tudi jaz nisem mogla dočakati trenutka, ko se bomo spet videli. Veselo so me sprejeli, mene pa je zabolelo srce, ko sem jih zagledala: tako oslabei so bili vsi in nered je bil vsepovsod. Nisem se mogla nasmehnuti – zasmeljali pa so se vsi, ko sem položila na mizo kupček egiptovskih lir šterlin! Mož je vsakokrat preračunaval: za streho bo že ... za vodnjak bo ... hlev bomo lahko popravili ... zdaj si bomo pa prašička privoščili."*¹²² Marsikatera dovilja je potem, ko je ostala brez mleka, delala pri družini še dve do tri leta, da je izdatneje zaslužila. Pravijo, da so bile v Vipavski dolini vse strehe prekrite z zaslužkom vipavskih mater.

Skozi vsa leta je bilo v Egiptu nad 3000 slovenskih deklet, o čemer pričajo tudi prijave na avstrijskem konzulatu. V Aleksandrijo je iz Trsta vozila celo posebna ladja, s katero so potovale novemu zaslužku naproti. Do leta 1882 sta v Egiptu res tekla med in mleko. V cvetoči deželi se je dalo veliko zaslužiti. Zlasti Slovenke so hitro dobile službo, ker so veljale za delovne in poštene. Potem pa je izbruhnila krvava vojaška vstaja. Takrat so "les Goricennes", kot so jih imenovali, prvič množično zapustile Egipt in se vrnil domov. Po letu 1887, ko so se razmere umirile, so se zopet začele vračati. Skupaj z njimi so v Egipt prihajali tudi manj premožni Evropejci – obrtniki in trgovci. Pred vstajo so namreč v Egiptu živeli le bogati evropski sloji. Poleg dovilj so sedaj prevladovala sobarice, kuharice, pestunje in šivilje.¹²³ Zaslužek ni bil več tako visok kot pred letom 1882. Vse kaže, da se je tudi moralno življenje Slovenk spremenilo. Slovenski narod je leta 1910 zapisal, da so Slovenke do vstaje v Egiptu živele pošteno in le redko je katera zašla na kriva pota. Njihovo življenje po vstaji pa je ostro obsodil. Glavni krivci za "katastrofalne razmere" naj bi bili primorski fantje in možje, ki so pošiljali svoje hčere in žene preko morja, da bi zaslužile denar. S tem so slovenskemu narodu nakopali sramoto. Moralno življenje Slovenk je padlo na nizko raven. Službe se ni dobilo več tako hitro, zato so številna slovenska dekleta ostala na cesti. Stanodajalci so jih metali iz sob, ker

niso imele denarja za stanarino. Prenočišče so iskala v najbednejših zakotnih hišah in zaradi velike revščine je marsikatera zašla v prostitucijo. Slovenski narod je celo zapisal, da naj bi se med stanodajalci znašle tudi nekatere Slovenke, ki jih je uničilo brezdelje. Pridno so izkoriščale mlada in neizkušena dekleta. Menda so se starejše Slovenke, ki so se v Egiptu srečno poročile, zaradi padanja ugleda Slovenk sramovale svojega rodu in se začele izdajati za Avstrijke.¹²⁴ Vendar vsa dekleta niso zašla na kriva pota.

V Aleksandrijo je odšlo tudi nekaj slovenskih sester in duhovnikov. Leta 1902 so na pobudo patra Snoja, ki je tam deloval, ustanovili Krščansko zvezo Slovenk. Številne Slovenke so se v okviru te zveze zbirale vsako nedeljo. Po krščanskem nauku je sledil družaben popoldan, ki jih je še bolj medsebojno povezal.

Pater Snój je leta 1910 pisal o Slovenkah v Egiptu v Mohorjev koledar: *"Glede dela in služb Slovenk je v Aleksandriji vse drugo kakor glede Slovencev. One so znane kot dobre in poštene snažne služkinje, zeto jih pa tudi vse boljše družine hočejo imeti in vedno po njih vprašujejo. Res jih je že veliko tu, in da zdaj niso več tako velike plače kakor prejšnja leta, vendar vsaka, katera le hoče delati, dobi kmalu delo in si zasluži več kot drugod! Da bi bile naše Slovenke pametne in ne tako lahkomišljene, da ne bi imele toliko nevarne prostosti, da bi bolj poslušale nauke dobrih svojih staršev in dušnih pastirjev, ne bi bilo treba tako marsikaterim staršem doma se jokati in žalovati nad svojimi izgubljenimi hčerami in tukaj bi imele večji ugled in spoštovanje, imele bi dobro ime."* Snój je tudi ugotavljal, da se je zaradi majhnega števila slovenskih fantov v Aleksandriji mnogo izmed tam zaposlenih Slovenk poročilo s tujci.¹²⁵

Vse kaže, da je izseljenska problematika goriških Slovenk doma predstavljala vedno večji problem. Številni duhovniki so opažali prazna mesta po družinah in primanjčevanje domačih deklet. Kljub posredovanju pri deželni oblasti niso mogli preprečiti njihovega odhajanja. Za to problematiko se je zanimal tudi takratni papež v Rimu. O tem priča odgovor na njegovo pismo, ki ga je napisal goriški škof F. Borgia Sedej z dne 20. maja 1913. Med drugim piše: *"... Mlade slovenske žene in dekleta iz nekaterih krajev v okolici Gorice odhajajo že nekaj desetletij v Egipt kot služkinje ali pa dovilje ... Dekleta, ki odhajajo v Egipt zaradi zaslužka, težijo po samostojnosti in po lahkotnem življenju"*¹²⁶

Razmere so se spremenile šele s I. svetovno

¹²² Puhar A.: Prvotno besedilo življenja, Zagreb 1982, str. 327.

¹²³ Makuc D.: Aleksandrinke, Gorica 1993, str. 38–54.

¹²⁴ Izseljevanje Slovenk v Egipt, SN, št. 104 (10. 5. 1910), str. 1, št. 105 (11. 5. 1910), str. 1, št. 107 (13. 5. 1910), str. 1, št. 108 (14. 5. 1910), str. 3.

¹²⁵ Makuc D.: Aleksandrinke, Gorica 1993, str. 36–37.

¹²⁶ Prav tam, str. 70.

vojno, ko se je ogromno Slovenk vrnilo v domovino. Tudi po končani vojni ne beležijo več tako množičnega odhajanja Slovenk v Egipt.

Slovenka – učiteljica

Ob koncu 19. stoletja je kljub velikim nasprotovanjem vedno več žensk vstopalo v učiteljske vrste. Do leta 1898 je veljal zakon, ki je določal enakopravnost in enako plačo med učiteljem in učiteljico. Potem pa je bil sprejet nov zakon, ki je učiteljicam v I. in II. plačilnem razredu odvzel 10% temeljne plače. Še vedno so poučevale 30 ur tedensko, po potrebi nadomeščale obolele sodelavce, poučevale celo dečke pri telovadbi in v ponavljalni šoli. Poučevanje deklic v ročnih delih je na mnogih šolah ostalo še vedno brezplačno.¹²⁷

Položaj učiteljice ni bil zavirljiv. Od nje se je zahteval samski stan, kar je pomenilo, da je morala v sebi zatreti vsa čustva in se izključno posvetiti poklicu. Preživljala se je sama in obenem plačevala najemnino za stanovanje, kar je bil že takrat velik strošek. S poroko so ji bile odvzete mnoge pravice. Učila je lahko le, če je primanjkovalo neporočenih učiteljic. Izgubila je pravico do pokojnine in se iz stalno zaposlene učiteljice spremenila v pomožno.¹²⁸

Leta 1897 je Slovensko učiteljsko društvo sestavilo spomenico, oziroma načrt o preosnovi učiteljskih plač, s katerim je zahtevalo povišanje plač le učiteljem. Učiteljice naj bi bile manj plačane, saj niso imele takih potreb kot moški. O teh potrebah je spregovoril nek gospod v Slovenki: *"Ali ve gospodične ne kadite, ne hodite v kavarno, učitelj, kakor možki sploh, imajo več razvad, poleg tega se pa še ženijo, imajo žene in otroke ... učiteljica je pa sama."* Nekdo drug pa je bil mnenja, da mora imeti mož *"po postavi toliko plače, da lahko živi dostojno"*.¹²⁹ Proti takim izjavam je nastopilo kar nekaj izobraženih Slovenk.

Učiteljice so bile med zaposlenimi ženskami prve, ki so se organizirale in zahtevale svoje pravice. Med drugim so postavile zahtevo po ustanovitvi skupnega ženskega učiteljskega društva. Tako so se 29. decembra 1897 sestale kranjske učiteljice, ki so glede na to, da je Slovensko učiteljsko društvo slabo zastopalo interese slovenskih učiteljic, predlagale ustanovitev društva učiteljic za njihovo podporo in nadaljne izobraževanje, v katerega bi se povabila tudi primorske in štajerske učiteljice.¹³⁰

Ob 50-letnici vladanja cesarja Franca Jožefa so slovesno ustanovili Jubilejno podporno in hranilno društvo učiteljic za Kranjsko, Primorsko, Južno Štajersko in Koroško s sedežem v Ljubljani. Namen društva je bil podpirati obolele učiteljice, shranjevati male zasluge za čas izstopa iz službe in pospeševati nadaljno izobrazbo učiteljic.¹³¹ Začel naj bi se boj za njihove interese in obstanek.

Društvo je začelo z aktivnim delovanjem. 29. decembra 1900 svoj zbor je imelo v Narodnem domu v Ljubljani. Na višji deželni zbor je vložilo peticijo, s katero je zaprosilo za povrnitev 10%, ki so se po novem zakonu iz leta 1898 odvzeli učiteljicam. Zahtevalo je ustanovitev meščanskih šol za dekleta in uravnavo pravnih razmer učiteljic, ki bi delale na teh šolah. Slovenski deželni zbor tem prošnjam ni ugodil.¹³²

Društvo se je borilo za ukinitve celibata učiteljic, za izboljšanje njihovega položaja, glavna zahteva pa je bila zvišana in enaka plača. Pravega uspeha ni bilo, kvečjemu so povišali plačo duhovnikom in učiteljem, učiteljicam pa ne. Tako se je vsa leta boj za povišanje ali regulacijo plač nadaljeval.

Med zahtevami učiteljic je bila tudi volilna pravica. Leta 1905 so na občnem zboru med drugim zahtevale močnejšo organiziranost slovenskih učiteljic, kajti le tako bi dosegle uspeh. Pridobiti bi morale poslance, ki bi jim izglasovali volilno pravico.¹³³ Leta 1904 so sicer učiteljice ljudskih in meščanskih šol dobile volilno pravico v drugem volilnem razredu v vseh kranjskih občinah, vendar pa se je njihov boj zanjo še nadaljeval.

Ker tudi moški učitelji niso bili zadovoljni s plačo, je na Kranjskem začelo primanjkovati ljudskih učiteljev. Njihova mesta so zapolnili z ženskimi učiteljskim osebjem. Kar nekaj nasprotnikov je ostro nastopilo proti dodeljevanju stalnih učiteljskih mest učiteljicam. Strinjali so se, da se jim prazna mesta dodeljuje le začasno, dokler se ne dobi moških predstavnikov. Poučevanje učiteljic naj bi škodovalo ljudski izobrazbi in nasprotovale zakonitim določbam, po katerih so se ženske učne moči na deških in mešanih ljudskih šolah potrebovale le pri pouku v nižjih razredih. Zato bi se morala stalna učiteljska mesta na teh šolah podeljevati le moškemu učiteljem. V interesu slovenskega naroda je namreč bilo, da je v vsaki občini vsaj eden učitelj. Kot glavnega krivca za vse to je Slovenski narod obtožil klerikalce: *"Krivi so,*

¹²⁷ Govor gdč. K. Drollove na učiteljskem shodu, SN, št. 80 (9. 4. 1903).

¹²⁸ Še nekaj o celibatu učiteljic, piše učiteljica, Slovenka, let. 6 (1902), št. 8/9, str. 224–228.

¹²⁹ Slovenka, let. 1 (20. 11. 1897), št. 24, str. 10.

¹³⁰ Shod slovenskih učiteljic, Slovenka, let. 2 (29. 1. 1898), št. 3, str. 68–69.

¹³¹ Načrt pravil podpornega in hranilnega društva učiteljic, ustanovljenega v proslavo petdesetletnice Njegovega Veličastva, Slovenka, let. 2 (23. 4. 1898), št. 8, str. 185–189.

¹³² Učiteljska zborovanja. Občni zbor Slovenske šolske matice v Ljubljani, SN, št. 3 (4. 1. 1901).

¹³³ K poglavju o naši ženski vzgoji, SN, št. 296 (29. 12. 1905).

da bode v dohledni dobi vzgoja naše mladine izročena v ljudskih šolah edino ženskim učnim osebam".¹³⁴

Nameščanje učiteljic na enorazrednih ljudskih šolah je nasprotovalo šolskim zakonom. V smislu deželnega zakona z dne 29. 4. 1873 (deželni zak. št. 21, čl. 15) se je za poučevanje dečkov v deških ali mešanih razredih smelo jemati učiteljice le za prva štiri leta šolanja. Vendar pa so na Kranjskem večkrat kršili zakon, saj so številne učiteljice morale poučevati dečke tudi od petega do osmega leta šolanja.¹³⁵

Najboljši položaj so imele učiteljice na poljedelskih šolah. Prvo žensko poljedelsko šolo v Avstriji so ustanovili leta 1912. Državno nastavljena poljedelska učiteljica je dobila 2000 kron stalne plače. Posamezne dežele in razna društva so ji plačevale še 1200 kron in ji nudile primerno oskrbo. Učiteljice so imele pravico do prejemanja pokojnine, zavarovane za slučaj bolezni in nezgode pa so bile vse tiste, ki jih je postavila dežela ali posamezna društva.¹³⁶

Položaj drugih učiteljic se ni bistveno spremenil. Zaradi slabih plač je njihovo število naglo naraščalo na škodo moških učiteljev. Po podatkih iz knjige *Žensko gibanje*, ki jih je objavil Slovenski narod leta 1908, je bilo v Avstriji od 20.000 učiteljev 28% žensk.¹³⁷ Učiteljski poklic se je počasi feminiziral.

Slovenska ženska – delavka in delavsko vprašanje

Z razvojem industrije je začelo naglo naraščati število zaposlenih žensk po tovarnah in industrijskih obratih. Težaško moško delo so zamenjali stroji. Nastala je potreba po drobnih, finejših delih. Za to so bile mnogo bolj ustrezne ženske, že po naravi spretnejše in dovezetnejše za taka opravila. Poleg tega so bile na začetku pripravljene delati za minimalno plačilo in so tudi na ta način konkurirale moškemu delu. Leta 1890 je bilo od 50.000 delavcev na slovenskem ozemlju kar 32,1% delavk, od tega četrtnina poročenih.¹³⁸

Podobne razmere, kot so bile v Angliji do druge polovice 19. stoletja, so vladale tudi v Avstriji v prvem obdobju industrializacije. Položaj delavcev, in še posebej delavk, še zdaleč ni bil zavirljiv. Delali so v zaprtih prostorih brez svežega zraka in primerne svetlobe, v prahu in nečistoči. Ker ni bilo poskrbljeno za kurjavo, so po-

zimi zmrzovali. Delovna mesta so bila nezaščitena, zato je prihajalo do pogostih nesreč. Delavnik ja trajal nad 16 ur, delali so tudi ponoči. Kdor ni zmogel, je takoj izgubil službo. Na njegovo delovno mesto je čakalo že veliko drugih kandidatov. Podobna usoda je doletela nosečo delavko. Ne glede na to ali je bila poročena ali ne, je izgubila službo še pred porodom, da delodajalcu ni bilo treba plačevati bolniškega zavarovanja.

Tudi stanovanjske razmere so bile nemogoče. Po več delavskih družin se je stiskalo v enosobnih stanovanjih, ki so spominjala bolj na kletne prostore. Bila so majhna, zatohla, brez zraka in razsvetljave, ponavadi neogrevana in vlažna. Neporočene delavke so kot podnajemnice živele v sobi z drugimi delavkami in za posteljo plačevale visoke najemnine. Za higieno ni bilo poskrbljeno.

Zaradi težkih življenjskih razmer so bile ženske prisiljene odhajati v tovarne. Možev zaslužek je bil prenizek, da bi lahko preživljal veliko družino. Toliko huje je bilo za vdove in nezakonske matere, ki so ostale brez vsakršne podpore. Marsikatera je iz obupa iskala zaslužek v prostituciji, če jo že na delovnem mestu niso brezplačno prisilili v to. Žene so doma puščale otroke. Za njihovo vzgojo ni nihče skrbel, zato je naraslo število mladoletnih prestopnikov. Sicer pa so otroci iz delavskih družin prehitro odrasli. Še ne desetletni so skupaj s starši odhajali v tovarno. Če je bila mati doma kot obrtnica – šivilja, likarica ali perica, so ji še majhni otroci pozno v noč pomagali pri delu.

Izkoriščanje in slabi življenjski pogoji so bili tako pereči, da je začelo prebivalstvo celih industrijskih krajev degenerirati. Število mrtvorojenih otrok in umrljivost dojenčkov je naraslo tudi do polovice. Največ otrok je umrlo delavkam v tobačni tovarni in v tovarni za predelavo živega srebra. Te delavke so tudi najbolj obolevale za jetiko in drugimi težkimi boleznimi.¹³⁹

Težke razmere so vodile v odpor. Tako kot moški, so v delavski boj stopile tudi ženske. Z razvojem industrije je namreč naraščalo število nezadovoljnega proletariata, ki je med svoje ekonomske zahteve vedno bolj vpletal tudi politične. Aktivnost delavcev so poleg slovenskega časopisja spodbujali nekateri posamezniki, med katerimi so bile opazne tudi predstavnice ženskega spola, ki so se obračale zlasti na Slovenke. Med najaktivnejšimi so bile Zofka Kveder in Alojzija Štebi, v Trstu pa učiteljica Elvira Dolinar. V svojih spisih in govorih so ženstvo pozivale v politični in ekonomski boj. Kvedrova je v delu *Misterij žene* prikazala zapostavljanje in izkoriščanje žensk v tedanji družbi. Alojzija Štebi pa je v svojih propagandnih spisih poudarjala demokratizem in

¹³⁴ SN, št. 10 (14. 1. 1903).

¹³⁵ SN, št. 25 (1. 2. 1904).

¹³⁶ Slovenska žena. Glasilo slovenskih žen 1912–1914, str. 27.

¹³⁷ V Angliji je bilo v istem obdobju kar 71% učiteljic. Glej: Koliko je učiteljic, SN, št. 273 (21. 11. 1908).

¹³⁸ Slovenka, let. 5 (1901), str. 91.

¹³⁹ Ženski vestnik. Meščanska in delavska žena, SN, št. 52 (4. 3. 1911).

materinstvo ter pomen združitve meščank in delavk v skupnem boju. Oba sloja namreč še nista našla skupnih točk, saj se je meščansko žensko gibanje razlikovalo od delavskega ženskega gibanja. Medtem ko so meščanke zahtevale pravico do dela, kar je bilo logično glede na to, da jim po večini ni bilo treba delati, so delavke zahtevale manj dela, saj je njihov delovni urnik trajal cel dan in večkrat tudi pozno v noč. Skupna jim je bila le zahteva po volilni pravici. Alojzija Štebi in še nekatere druge so videle uspeh v združitvi obeh gibanj v skupno politično organizacijo, ki bi jim omogočala boljše življenje.

Z delavskim vprašanjem so se ukvarjale tudi nekatere politične stranke. Jugoslovanska socialdemokratska stranka, ki so jo leta 1896 ustanovili slovenski socialni demokrati, je pod vodstvom Etbina Kristana prevzela heinfeldski program avstrijske socialne demokracije in z njim zahtevale za splošno, enako in direktno volilno pravico ne oziraje se na spol, zahtevo po osemurnem delovniku, zahtevo po prepovedi nočnega dela in prepoved dela, ki škoduje ženskemu organizmu. Ni pa zahtevala enakega plačila za enako delo, čeprav je bila to ena osnovnih zahtev gibanja za žensko enakopravnost.¹⁴⁰ V drugi polovici 19. stoletja so se morale delavke za priznanje enakih pravic do dela, do zaslužka in za boljše delovne pogoje bojevati še znotraj samega delavskega gibanja. Delavci so v njih videli nevarnost, ki je ogrožala njihovo eksistenco. Socialni demokrati so začeli ustanovljati delavska prosvetna društva, v katerih so sodelovale delavke, pa tudi druge ženske – socialistke. Po zakonu jim je bilo prepovedano delovati v kakršnikoli stranki. JSDS je pred I. svetovno vojno v delavsko gibanje zajela največ industrijskih delavcev na slovenskem ozemlju.

Delavsko in kmečko vprašanje je zanimalo tudi Janeza Evagelista Kreka, ki je vodil krščansko-socialno gibanje na Slovenskem. Zavzemal se je za splošno in enako volilno pravico, nasprotoval pa je razrednemu boju. Stranka naj bi uspeh dosegla po mirni poti. Največ privrženek je imela prav med krščansko usmerjenimi delavkami.

Naši zapiski so leta 1906 objavili podatke o številu organiziranih delavcev in delavk po posameznih slovenskih deželah. Na Kranjskem je bilo od 1.751 organiziranih delavcev 157 delavk, na Štajerskem od 18.693 le 926, v Istri od 3.837 delavcev komaj 3 in na Koroškem od 2.509 le 527 delavk. Delež organiziranega delavskega razreda glede na število vseh delavcev je bil minimalen. Vseh delavcev na Kranjskem je bilo namreč 25.497, na Štajerskem 107.503, v Istri 48.341 in na Koroškem 261.990. Podatki kažejo, da je bilo najbolj orga-

nizirano delavstvo na Štajerskem.¹⁴¹

Značilna oblika delavskega boja so bile stavke. Te so bile do leta 1870 prepovedane, potem pa so dovolili "mirne stavke". Nasilno izvajanje dogovora o stavki in nasilne stavke so bile kaznive.¹⁴² Stavk so se posluževale tudi slovenske delavke, ki so zahtevale več kruha, enako plačilo za enako delo, skrajšan delovni čas in boljše delovne pogoje. Njihove prve stavke beležimo že v začetku sedemdesetih let 19. stoletja.

22. julija 1871 so stavkale delavke v tovarni sladkarij Avgust Tschinkel Sohne v Ljubljani. Pet let kasneje je prišlo do prve stavke v Trboveljskem rudniku. Uprle so se delavke na dnevnem kopu, ker so jim zmanjšali mezde za nekaj krajcarjev. *"Ko so prenehale delati in pričele protestirati, jih je prišel miriti sam ravnatelj Pongrac Eichelter v spremstvu inšpektorja in mojstra. Ker niso takoj pristali, da jim popravijo krivico, so jih ženske napadle. Ravnatelj in mojster sta ušla, inšpektorja pa so ženske namahale z lopato po glavi. Na delo so se vrnile, ko so jim povrnilo tiste krajcarje, za kolikor so jim zmanjšali mezdo, in jim zagotovili, da bo v prihodnje nadzornik lepše ravnal z njimi".*¹⁴³

Ženske so sodelovale tudi v prvi veliki stavki v Zasavskih revirjih poleti 1889. Leto kasneje je 180 delavk stavkalo v tkalnici svile v Gorici.

Zaradi znižanja mezd je 18. aprila 1904 izbruhnila stavka v javorniški valjarni in se razširila po Jesenicah. Med prvimi so se stavki pridružile jeseniške žebjarke. Po desetih dneh stavke so šle na ulico in zahtevale povišanje mezd. V jeseniškem stavkovnem odboru so bile med 13 člani kar 4 ženske predstavnice. Stavka, v kateri je sodelovalo 1.700 delavk in delavcev, je uspela. Istega leta so zaradi neznosnih razmer stavkali, sicer ponižni in pobožni, kroparski žebjarji in žebjarke. Lakota je bila menda tako huda, da je vsak popoldan odšlo najmanj 60 ljudi, po večini mater, beračit v okoliške vasi, ker niso imeli kaj jesti.

Leta 1905 in 1910 so zopet stavkale ženske v Trbovljah in zahtevale povišanje mezd.

Večina delavk, ki so stavkale pred I. svetovno vojno, je izhajala iz starih delavskih družin, le malo jih je bilo kmečkega ali drobnomeščanskega porekla.¹⁴⁴

I. svetovna vojna je za dobra tri leta skoraj prekinila ekonomski in politični boj. Trpelo je tudi zaledje. Lakota je prizadela zlasti mesta in industrijske predele. Tako so oktobra 1917 čipkarski

¹⁴¹ Naši zapiski 1906, str. 94.

¹⁴² Vilfan S., Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 499.

¹⁴³ Križnar I., Politično osveščanje Slovenk, Ljubljana 1984, str. 7.

¹⁴⁴ Prav tam, str. 9.

¹⁴⁰ Goričar B., Uvod, v: Tomšič V., KPJ v boju za emancipacijo žensk, Ljubljana 1978, str. 5.

industriji ustavili dostavo lanene preje zaradi pre-slabega pridelka lanu in pomanjkanja volne. Brez dela je ostalo nad 7.000 čipkaric na Primorskem in Kranjskem. Verjetno je ta ukrep najbolj prizadel Idrijčanke, saj jim je čipkarstvo nudilo edini vir zaslužka.¹⁴⁵

Večina stavk in demonstracij med vojno je bila uperjena proti vojni, druginji in slabi preskrbi. Demonstrirale so delavske žene, ker so bili moški na frontah. 20. januarja 1918 je pred Mestnim domom v Ljubljani demonstriralo proti vojni in slabi preskrbi s hrano poleg nameščenk in delavcev nad 2.000 delavk. Dva meseca kasneje je nad 200 železničarskih žen iz Ljubljane v sprevedu z rdečo zastavo na čelu odšlo pred deželno palačo in zahtevalo izboljšano oskrbo s hrano. V marcu in aprilu so v Ljubljani sledile demonstracije za mir, kruh in žensko volilno pravico. Za iste zahteve, predvsem pa za mir in izboljšanje preskrbe, proti vojnim dobičkarjem in oderuhom, so demonstrirale tudi tržaške, jeseniške in mariborske žene.¹⁴⁶

V prvih letih po končani vojni je bila skoraj vsako leto po ena stavka v podjetjih, kjer so bile zaposlene večinoma ženske. Stavke so bile posledica splošnega revolucionarnega povojnega razpoloženja. Ženske so se odločno postavile in zahtevale svoje pravice.¹⁴⁷

Stavke delavcev in delavk so postopoma prinašale prve uspehe. Oblast se je zavedala, da mora delavce pomiriti, zato je bila pripravljena na določene koncesije v korist delavstva.

Leta 1884 je bila urejena zaposlitev ženske in otroške delovne sile v rudnikih. Otrokom do 14. leta starosti, z določenimi izjemami od 12 do 14 let, so prepovedali zaposlitev. Delo žensk in izjemoma dovoljeno delo otrok je bilo omejeno na dnevni kop, delo v jami pa dovoljeno le za dobo 5 let. Delovni čas je trajal od uvoza do izvoza iz jame 12 ur. Šele leta 1901 so ga skrajšali na 9 ur.¹⁴⁸ Do delne uzakonitve 8-urnega dnevnega, oziroma 48-urnega tedenskega delovnika je prišlo šele po I. svetovni vojni. Po podatkih kmetijskega ministrstva je bilo leta 1907 v 297. rudnikih na ozemlju avstrijskega cesarstva zaposlenih 6.465 žensk, od tega jih je kar 1.471 delalo ponoči. V premogokopih je delalo 5.612 delavk. Istega leta je v rudnikih delalo 9, naslednje leto pa 5 otrok. Vse kaže, da nekega strogega zakona, ki bi jim prepovedal delo, ni bilo.

Žensko nočno delo so deloma uredili 21. februarja 1911. Določila so veljala le za industrijska

podjetja z več kot 10 zaposlenimi. Razen v gostinskih obratih, pri predelavi lahko pokvarljivih surovin in pri izdelavi lahko pokvarljivega blaga, je bilo nočno delo ženskam prepovedano.¹⁴⁹

Na prehodu v 20. stoletje je delavstvo med svoje zahteve sprejelo tudi zahtevo po socialnem zavarovanju. Z zakonom, ki so ga sprejeli 28. decembra 1887, je bilo sicer organizirano nezgodno zavarovanje, s katerim so začele delovati posebne delavske zavarovalnice zoper nezgode. Bolniško zavarovanje je urejal zakon iz leta 1888, ki so ga na novo sprejeli 20. novembra 1917. Zavarovanje je bilo prisilno, in sicer za vsa obrtna podjetja obsegalo je podporo bolnikom in porodnicam ter izplačilo pogrebne.¹⁵⁰

"Ženska" Tobačna tovarna v Ljubljani

Ena izmed najbolj "ženskih" tovarn na slovenskem ozemlju v tedanji dobi je bila Tobačna tovarna v Ljubljani, ustanovljena okrog leta 1872. V prvih letih delovanja je v tovarni delalo okrog 1.000 delavcev, v letih pred I. svetovno vojno pa že okrog 2.500. Največ delavk je prihajalo iz okolice Ljubljane, le manjše število je bilo pravih Ljubljank, ki so na svoje sodelavke gledale zviška, čeprav so bile tudi same večinoma rojene na podeželju. Nikjer drugje ni bila delitev na mestne in podeželske delavke tako očitna kot prav v ljubljanski Tobačni tovarni. Razlika se je najbolj jasno kazala v materialni kulturi, zlasti pri oblačenju: daljša ali krajša krila, jope, plašči in velike volnene rute, različno krojeni predpasniki in pokrivala. Po politični opredeljenosti je v tovarni prevladovala krščansko-socialistična in preko nje klerikalna skupina, ker je imela svoje privrženke pri nemestnih delavkah, ki so predstavljale večino. Narodno-naprednih idej so se v glavnem oklenile mestne delavke, ki pa so ostale manj opazne, ker niso bile dovolj močne.

Nemestne delavke so v Ljubljani živele v podnajemniških sobah. Največ "tobakaric" je bilo naseljenih na Tržaški cesti, v ulici Sv. Florijana in na Poljanski.

Glede na družbeno pripadnost so v Tobačni tovarni delale hčere delavcev, kmetov in obrtnikov, dninarjev, postrežnic ali branjev ter žene delavcev, nižjih uslužbencev, paznikov, slug in železničarjev.¹⁵¹

V določenih obdobjih je zaradi velikih možnosti zaposlitve v Tobačni tovarni začelo primanjkovati ženskih poslov po okoliških kmetijah. Mla-

¹⁴⁵ Čipkarice brez dela, SN, št. 225 (2. 10. 1917).

¹⁴⁶ Križnar I., Politično osveščanje Slovenk, Ljubljana 1984, str. 10.

¹⁴⁷ Prav tam.

¹⁴⁸ Vilfan S.: Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 501.

¹⁴⁹ Prav tam, str. 496.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 500.

¹⁵¹ Kremenšek S., Izvir in okolje delavk ljubljanske Tobačne tovarne do I. svetovne vojne, Slovenski etnograf, let. 29, 1976 (1978).

da dekleta je namreč bolj kot življenje na kmetiji privlačilo življenje v mestu, čeprav je dražje. Slovenski narod je ob tej priliki pozival, naj se v tovarno jemlje le mestne delavke. S položajem delavk so se namreč okoriščali le klerikalci, ki naj bi bili krivi tudi za ves "tovarniški terorizem".

Marca 1904 so tobačne delavke stavkale. Tovarna je naročila nov stroj in delavke so se zbale za svoja delovna mesta. Slovenski narod je za izbruh stavke obtožil klerikalce.¹⁵² "Cigaretarice" so bile na splošno zelo glasne, skoraj agresivne in neobzirne do nadrejenih. Mogoče je to treba pripisati njihovi precejšnji samozavesti. Z mezdami so bile zadovoljne, protestirale in stavkale so le v primeru odpuščanja delavcev. Bile so ene izmed redkih zaposlenih, ki so lahko računale na pokojnino. Delale so ves dan, od 7. do 12. in od 13.30 do 18. ure. Za praznike so imele prosto.¹⁵³

Ženska lepota in moda

Kot smo danes ženske rade lepe in moderne in se podrejamo modnim smernicam, ki jih narekujejo po večini moški modni kreatorji, tako je bilo tudi v preteklosti. Ženske so bile vedno rade lepe. Nič ni bilo mikavnejše kot biti zadovoljen s svojo lastno podobo in obenem ugajati drugim. Za njihovo lepoto je skrbelo celo slovensko časopisje, ki je poleg drobnihotic in daljših člankov o ženski modi in lepoti, objavljalo številne reklame za lepote pripomočke.

In kakšna je morala biti ženska v začetku 20. stoletja, da je veljala za lepo? Eden od predstavnikov nasprotnega spola se je v svojem članku O ženski lepoti na široko razpisal in obdelal celo posamezne dele telesa: "Male oči z nizkimi obrvmi seveda niso lepe. Tudi oblika nosu, lic, ust, brade se ne da povedati. Velja, da morajo vse linije harmonizirati. Da naredi glava lep vtis, mora stati na gibčnem vratu. To gibčnost mora imeti ženska tudi v tailli, ki deli život v dva dela. Samo lepo zrasel in razvit človek ima lepo hojo, lahko in elegantno z rahlim gibanjem v bokih. Lepa žena mora imeti popolnoma proporcijoniran život, ker tudi pri životu je harmonija oblik odločilna za celoten vtis. Sem spadajo tudi lepe noge: ozke in ne prekratke. Ženska, ki ne skrbi, da nosi vedno popolnoma brezhibno obuvalo, greši proti vsem pravilom dobrega okusa in je ravno tako malomarna, kot tista, ki je zanikrno opravljena." Posebno pozornost je namenil ženskim lasem, ki so po njegovem mnenju dopolnjevala in poudarjala žensko lepoto: "Lepi, to je gosti, dolgi lasje enotne barve so že sami po sebi eden prvih naravnih

kinčev vsake ženske. Služijo pa tudi kot pripomoček za spolnitev lepote cele glave. S primerno frizuro se namreč dajo ublažiti ali tudi prikriti različni nedostatki obraza in glave sploh in ustvariti harmonijo, ki more dati tudi ne posebno lepemu obrazu neki čar, kajti frizura upliva na fizionomijo in zato je že od nekdaj veljala frizura za neke vrste umetnost. Če sta glava in obrva sama na sebi lepa, se da pri ženskah spoznati samo tedaj, kadar imajo razpletene lase. Toda to se zgodi le v otroštvu. Taki modi se ženske ne bodo nikoli več udale, ker prav dobro poznajo važnost umetne frizure in dobro vedo, kaj bi izgubile, če bi obveljala najnaravnejša in najpreprostejša noša las".¹⁵⁴

Nek drug moški je tolažil manj lepo ženo rekoč, da "lahko zmaga nad lepo, če je ljubezniva, a prave, iskrene ljubeznivosti, in če ima simpatični glas in simpatično oko".¹⁵⁵

¹⁵² SN, št. 73 (31. 3. 1904), št. 76 (5. 4. 1904), št. 81 (11. 4. 1904).

¹⁵³ Glej op. 150.

¹⁵⁴ Vladimirovič, O ženski lepoti, SN, št. 101 (6. 5. 1910).

¹⁵⁵ SN, št. 182 (12. 8. 1909).

Kaj pa moda? Že takrat so modne zapovedi prihajale iz Pariza. Parižanke so začele nositi frake in precej velike mufe iz lahkih materialov. Ker je bilo moderno, "da so ženske dolge in vitke kakor ose", so nosile visoke pete. V čevlje so si dale po več podplatov, da so še bolj poudarile svojo vitkost.¹⁵⁶

Največjo revolucijo so verjetno prinesla kratka krila. Na Slovenskem so se začela nositi med I. svet. vojno. Tekstilne delavce naj bi ponekod zajela panika, da bodo izgubili delo, ker so krilca zahtevala manj blaga in manj dela, verjetno pa je bila njihova popularnost povezana tudi z vojnim pomanjkanjem. Kljub vsemu so bili nad novo modo navdušeni tako moški kot ženske. "Letošnja zgodnja pomladanska moda vam je prinesla kratka krila. V marsikaterem oziru je zelo praktična. Zlasti še v primerjavi z ozkimi, dolgimi krili iz nekdanjih dni. Tudi iz higienskega stališča so boljša, saj ne dvigujejo cestnega prahu pri hoji, v katerem se nahaja veliko kužnih klicev. Zlasti v Ljubljani je veliko prahu," je zapisal anonimnež v Slovenskem narodu. Strinjal se je, da so taka krila prirejena le za mlada dekleta in žene: "Kratka krila padajo okusno in lepo samo po srednjemočno dvignjenih bokih in mehka, gladka linija teh bokov vzbudi v opazovalcu notranjo zadovoljnost, ki mu jo je pripravila lepota. Take boke imajo pa navadno (pravim navadno in ne vselej) mlade gospe. Mladim dekletom, ki imajo že itak kratka krila, ne bo nihče zameril, da se zavijejo v to modo, ampak vsak bo spoznal, da njim ta moda ni namenjena. Ravnotako ne gospodičnam okrog dvajset (izvzete so one, ki imajo močne boke, pa teh bo malo). Krila lahko nosijo, vprašanje pa je, ali bodo s temi krili imele tudi uspeh. Kratka krila letošnje mode so namenjena mladim gospem – mamicam. Kratka krila niso nikakor primerna visokim in vitkim ženam. Kratka krila bolj kratkim damam – mamicam. In uspeh bo gotov, vam garantiram".¹⁵⁷

Tako kot so navdušeno sprejeli kratka krila, pa so kritizirali ženske steznike. Obveljalo je mnenje, da so nezdravi in so zato pozivali ženske, naj jih ne nosijo.¹⁵⁸ Slovenka je že leta 1902 izrazila željo, da bi tudi "pri nas povzdignili svoj glas zdravniki in drugi poklicani činitelji ter poučili ženstvo o veliki škodljivosti pa tudi nesmiselnosti steznika", kajti "kdor ima le malo zdravega razuma in okusa, mora priznati, da je ženska, ki je čez pas stisnjena kakor mravlja in čez prsi in ledja nenaravno obsežna – smešna ako ne ostudna figura, in da je glavni povzročitelj te protinaravne oblike ženskega života – steznik ali moderc – pravi pravcati mo-

rilec ženskega zdravja in često uničevalec njenega in njenega zaroda življenja."¹⁵⁹

Modnim zapovedim so se najverjetneje lahko podrejele le meščanke ali gospe in gospodične iz višjih slojev, ki so imele dovolj denarja, da so lahko menjavale in dopolnjevale svoje garderobe. Dekleta in žene revnih slojev so imele ponavadi po eno delovno in eno praznično obleko, ki niti zdaleč ni sledila modnim trendom. Med njimi so bile nekoliko bolj oblečene le šivilje, ki so znale iz starih kosov skrojiti in sešiti marsikaj lepega.

Slovenska žena – umetnica

V drugi polovici 19. stoletja so med umetnike začele vstopati tudi slovenske ženske. Kar nekaj se jih je vpisalo med pomembne pisateljice in pesnice, slikarke, igralke, pevke in plesalke.

Prva slovenska pesnica, ki je objavila svojo pesem leta 1848, je bila Fanny Hausmann (1820–1853). Istočasno je nekaj svojih romantičnih, prozanih spisov objavila tudi Josipina Urbančič–Turnograjska (1833–1854), ki pa je zelo mlada umrla. Med pesnice so se uvrstile tudi Prešernova hči Ernestina Jerovšek, Ljudmila Poljančeva, Zorana Franja Trojanšek Dekleva, Marija Sebernkarjeva s psevdonimom Desimira, M. Elizabeta Kramžar, ki je izdala kar nekaj nabožnih pesniških zbirk, Ljudmila Prunkova, Marica Gregorič–Stepančič, Mara Ivanovna Tavčar, Marija Lamutova, Anica Černejeva, Antonija Štupca, Ljudmila Pivkova, E. Lily Novy, Vida Jeraj in druge. Večina je svoje verze objavljala najprej v Slovenki, kasneje, ko je prenehala izhajati, pa v novem mladinskem listu Zvonček, v Domačem prijatelju, Slovenski gospodinji, v časopisu Dom in svet in v drugih listih.

Prvi dve Slovenki, ki sta pisali že obširne romane in druge spise, sta bili Luiza Pesjak (1828–1898) in Pavlina Pajk (1854–1901). Pesjakova je veljala za najbolj nadarjeno Prešernovo učenko. Govorila in pisala je v več tujih jezikih. Imela je 15 let, ko je napisala svojo prvo pesnitev v nemščini. Pisala je tudi pesmi in spise za mlade, med katerimi je najpomembnejši zbornik pesmi za mladino Vijolice. Njeno najbolj uspešno delo je bil roman Beatin dnevnik. Ob njeni smrti je Slovenski narod objavil topel nekrolog: "Prešernova najnadarjenejša učenka, Josipa Cimpermana najodličnejša prijateljica, najodličnejša in najplodovitejša slovenska pesnikinja je umrla. Bila je duhovita, plemenita, izredno ljubezniva dama, simpatična vsakomur, kdorkoli je imel srečo, da se je seznanil z njo поблиžje. Kot hčerka rodoljubnega dr. Crobatha je bila tudi Lujiza domoljubka; njeno občevanje z dr. Jan. Bleiweisom, očetovim koncipi-

¹⁵⁶ SN, št. 170 (27. 7. 1901).

¹⁵⁷ Svetina S., O kratkih krilih, SN, št. 133 (10. 6. 1916), str. 9.

¹⁵⁸ G. D., Proč s korzeti, SN, št. 430 (2. 12. 1910).

¹⁵⁹ Reforma ženske obleke, Slovenka, let. 6 (1902), št. 11–12, str. 323–324.

entom dr. Fr. Prešernom in z drugimi veleumi pa jo je nagnilo na to, da je še mlado dekle prijelo za pero ter ga je odložila šele malo pred svojo smrtjo".¹⁶⁰

Marica Bartol-Nadlišek, slovenska pisateljica in publicistka, je objavljala navdušene članke in feljtone z napredno, rodoljubno in tudi že feministično vsebino. Dve leti je bila urednica Slovenke. Mlade slovenske učiteljice je uspešno spodbujala k pisanju. Ena izmed njih je bila Marica Strnadova-Cizerjeva.

Med najpomembnejše se je uvrstila Zofka Kveder (1878-1926), slovenska pripovednica in prevajalka. Šolala se je v Ljubljani. Nekaj časa je doma pomagala v trgovini in gostilni in se seznanila s težavami revnega okoliškega prebivalstva. Začela je pisati romane, črtice in novele z izrazito socialno tematiko. V svojih delih se je ukvarjala tudi s socialno problematiko žensk. Sem spadata njeni pomembnejši deli *Misterij žene* (1900) in *Njeno življenje* (1917). V letih 1917-1920 je izdajala in urejala *Ženski svijet*, mesečnik za kulturne, socialne in politične interese žensk. Številne članke je objavljala v *Slovenki* in *Slovenskem narodu* ter imela številne govore in predavanja.

Članke s feministično vsebino je objavljala tudi Alojzija Štebi (1883-1956), učiteljica in publicistka, ki je leta 1913 začela urejati poseben mesečnik za delavke *Ženski list*.

S pisateljevanjem sta se ukvarjali Minka Govekar in Lea Fatur. Govekarjeva, članica Splošnega slovenskega ženskega društva, je v letih 1905-1912 urejala mesečnik *Slovenska gospodinja* in napisala več kuharskih knjig. Leta 1926 je uredila zbornik *Slovenska žena*.

Razmere pred I. svetovno vojno slovenskemu gledališču niso dovoljevale svobodnega in uspešnega razmaha. Tako je večina slovenskih poklicnih umetnic delovala v tujini, kjer se jim je obetala umetniška in materialna kariera. Končno so leta 1867 v Ljubljani ustanovili Dramatično društvo, v katerega se je vključevalo tudi slovensko ženstvo. Žene in dekleta iz vseh slojev so pristopale k igralskemu odseku in veliko pripomogle, da so bile gledališke predstave redno na sporedu. Tu so

svojo kariero začele kasnejše poklicne igralkе sestre Nigrinove, Sofija Borštnik-Zvonarjeva, Avgusta Danilova in Slavčeva, v kasnejšem obdobju Marija Vera, Marija Šaričeva, Vika Podgorska in Cirila Medvedova.

Resno so začeli gojiti tudi balet. Najbolj uspešni in talentirani plesalki sta bili Lidija Wisjak in Rut Vavpotič, ki sta veliko nastopali v tujini, predvsem v Parizu. Kasnejši znan in uspešen plesni par sta bila Pia in Pino Mlakar.

Uspešne operne pevke so bile tri sestre Nigrinove, Dragojila Odijeva, prva operno izšolana pevka slovenskega ljudskega gledališča, Milka Gerbičeva, ki je bila z možem komponistom F. Gerbičem in s sestro Lujizo Daneševno ustanoviteljica slovenske opere v Ljubljani, Jarmila Gerbičeva, Irma Polakova, Franja Vrhunec-Holzapelova, ki je delovala v tujini, Rezika Thalerjeva, Pavla Bolelovše, Iva Ribič in Mira Deu-Costaperario, ki je bila več let najpopularnejša koncertna pevka v Ljubljani.

Med glasbenicami so omembe vredne Josipina Turnograjska kot prva slovenska glasbenica, Ervina Ropasova, profesorica glasbe, pianistka Dana Koblerjeva-Golieva in violinistki Fany Brandlova in Vida Jerajeva.

Tudi v slikarstvu in kiparstvu tiste dobe imamo kar nekaj slovenskih umetnic. Daleč največja je bila Ivana Kobilca (1861-1926), svetovno znana slovenska slikarka. Prvič se je predstavila v Künstlerhausu na Dunaju leta 1888 in še istega leta razstavila 31 slik v Ljubljani ter s tem vzbudila veliko pozornost.¹⁶¹ Slikarke so bile tudi Augusta Šantel st. in Augusta Šantel ml., Henrika Šantel, ki je sodelovala na prvi slovenski slikarski razstavi leta 1900, Henrika Langus, Ida Kunl z otroškimi portreti, Roza Klein-Sternenova, Melita Rojičeva, Anica Sodnik-Zupančeva in Špelca Mladičeva. S slikarstvom in kiparstvom sta se ukvarjali Karolina Bulovčeva in Helena Vurnikova, žena arhitekta Ivana Vurnika.¹⁶²

Slovenska žena je posegla na vsa področja človeškega delovanja in dokazala, da je prav tako sposobna kot moški.

¹⁶¹ Od nekdaj lepe so Ljubljanke slovele ... (1890-1930), Ljubljana 1988, str. 17.

¹⁶² Slovenska žena, zbrala in uredila Minka Govekarjeva, Ljubljana 1926, str. 72-80.

¹⁶⁰ SN, št. 74 (2. 4. 1898).

ZUSAMMENFASSUNG

Die slowenische Frau (1900–1918)

Die slowenischen Frauen bewiesen in den Jahren 1900–1918, daß sie der Männerwelt gleichberechtigt sind. Erste Versuche der Frauenbewegung vor 1900 wandelten sich nämlich in eine aktive Bewegung um, die im Ersten Weltkrieg ihren Höhepunkt erreichte. In den Kriegswirren stellten die slowenischen Frauen ihren Mut, ihre Entschlossenheit und ihr Selbstbewußtsein unter Beweis. Damals fielen die Schranken zwischen Bürgerinnen und Arbeiterinnen. Als gleichberechtigte Partnerinnen wurden sie auch von der Männerwelt akzeptiert.

Ende des 19. Jahrhunderts wirkten im slowenischen Gebiet zahlreiche Wohltätigkeitsvereine, in denen sich in großem Maße auch Bürgerinnen betätigten. Die regste Tätigkeit entfalteten der *Verein der Hll. Kyrill und Method* (*Društvo svetega Cirila in Metoda*), der *Marienverein der Christenliebe* (*Gospojino društvo krščanske ljubezni*) und der *Christliche Frauenverband* (*Krščanska ženska zveza*). Um die Jahrhundertwende erhielten die Sloweninnen endlich ihre ersten echten Frauenorganisationen: den *Allgemeinen slowenischen Frauenverein* (*Splošno slovensko žensko društvo*) und den *Frauenturnverein* (*Žensko telovadno društvo*), deren Vorsitz Franja Tavčar führte. Der *Allgemeine slowenische Frauenverein* setzte sich für die Bildung der slowenischen Mädchen und Frauen ein, kämpfte um die Gleichberechtigung der Frauen, um das Wahlrecht für Frauen, er veranstaltete zahlreiche Vorträge, Veranstaltungen und Sammelaktionen, wie etwa jene im Jahre 1910, wo Bücher gesammelt und an die slowenische Westgrenze geschickt wurden, um das nationale Sterben zu verhindern. Der Verein unterstützte den Kampf um die slowenische Universität und slowenische Sprache, trat energisch gegen die "Deutschtümpler" auf, arbeitete mit verwandten Frauenverbänden im Ausland zusammen, vor allem jenen in Böhmen. Während des Ersten Weltkriegs ging von ihm die entscheidende Initiative zur Unterstützung der "Mai-Deklaration" aus, und er sammelte zu diesem Zweck gut 200.000 Unterschriften slowenischer Frauen. Die Sloweninnen sorgten während des Kriegs für Verwundete, Kriegsversehrte und Kriegswaisen. Sie veranstalteten zahlreiche Friedenskundgebungen und Proteste gegen die Teuerung und schlechte Versorgung. Sie übernahmen die führende Rolle

auf allen Gebieten, standen die Männer doch an der Front.

Anfang des 20. Jahrhunderts immatrikulierten sich die ersten slowenischen Frauen an der Universität. Trotz vieler Gegner nahm die Zahl der Studentinnen zu. Sie entschieden sich für das Studium der Medizin, der Pharmazie und der philosophischen Wissenschaften, zu denen sie zugelassen waren. Das Studium der Rechtswissenschaft wurde ihnen, trotz zahlreicher Bitten, erst im Jahre 1919 zugänglich gemacht.

Rasch stieg auch die Zahl der berufstätigen Sloweninnen. Die meisten von ihnen waren nach wie vor Hausangestellte, mit der Entwicklung der Industrie nahm auch die Zahl der Arbeiterinnen zu. Frauen wurden auch als Postbeamtinnen, Verkäuferinnen, Schneiderinnen und Beamtinnen eingestellt. Einen besonderen Fall stellten die sogenannten "Aleksandrinke" ("Alexandrinerrinnen") aus dem Küstenland dar, die ihre neugeborenen Kinder zu Hause verließen, um als Ammen in Ägypten fremde Kinder zu stillen. In allen Berufen waren die Frauen schlecht bezahlt und benachteiligt. Sie verdienten nicht einmal das nötige Geld für einen normalen Lebensunterhalt, und konnten erst recht nichts auf die Seite legen für eine Zeit, wo sie aus dem einem oder anderen Grund ohne Arbeit blieben. So wurde in Triest und später auch in Ljubljana eine besondere Anstalt gegründet, die arbeits- und obdachlosen Dienstmädchen und jungen Frauen vorübergehend eine Unterkunft bot. Auch die Lage der Fabrikarbeiterinnen war sehr schlecht, was sie dazu bewog, sich zusammenzuschließen und am Arbeitskampf teilzunehmen. Zu den aktivsten Kämpferinnen für die Verbesserung der Arbeits- und Lebensbedingungen der arbeitenden Frauen gehörten Zofka Kveder, Alojzija Štebi und Elvira Dolinar. Überwiegend weibliche Arbeitskräfte aus Ljubljana und Umgebung beschäftigte damals die Ljubljanaer Tabakfabrik.

Schlecht erging es auch den Lehrerinnen, die trotz ihrer Ausbildung für die gleiche Arbeit schlechter bezahlt wurden als ihre männlichen Kollegen. Da sich der *Slowenische Lehrerverein* (*Slovensko učiteljsko društvo*) nicht für die Verbesserung ihrer Arbeitsbedingungen einsetzte, sondern nur die Interessen der Lehrer unterstützte, gründeten die Lehrerinnen 1898 ihren eigenen Verein mit Sitz in Ljubljana, der umgehend den Kampf um bessere Entlohnung, um Abschaffung des Zölibats für Lehrerinnen und um Wahlrecht für Frauen aufnahm.

Trotz ihrer untergeordneten Stellung zeichneten sich Frauen auch im Kultur- und Kunstbereich aus. Davon zeugt eine Reihe von Künstlerinnen, Schauspielerinnen und Tänzerinnen sowie etliche Dicht-

erinnen und Schriftstellerinnen. An dieser Stelle seien nur die Schriftstellerin Zofka Kveder und die Malerin Ivana Kobilca genannt. Überall bewiesen sie ihre Entschlossenheit, aus ihrer untergeordneten Stellung und ihrem Schattendasein auszubrechen und zu beweisen, daß sie den Männern ebenbürtig sind.

VIRI IN LITERATURA

Naši zapiski (Ljubljana), 1906, Naši zapiski (Gorica) 1911
 Obči državljanski zakonik z dne 1. 6. 1811, št. 946 zb. p. z. Ljubljana 1928.
 Rdeči prapor (Ljubljana) 43, 1905.
 Slovenec (Ljubljana) 10. 8. 1907.
 Slovenka, glasilo slovenskega ženstva (Trst), let. 1., 16. 1. 1897; 20. 11. 1897; 18. 12. 1897; let. 2., 29. 1. 1898; 23. 4. 1898; 2. 7. 1898; let. 3., 3. 6. 1899; 7. 10. 1899; let. 4., 15. 2. 1900; 25. 3. 1900; 14. 4. 1900; 25. 5. 1900; 15. 6. 1900; 15. 7. 1900; 15. 9. 1900; 15. 11. 1900; let. 5., 1901, št. 1, št. 4, št. 6, št. 7; let. 6., 1902, št. 1, št. 7, št. 8/9, št. 11-12.
 Slovenska žena. Glasilo slovenskih žen 1912-1914 (Ljubljana).
 Slovenski narod (Ljubljana) 74, 2. 4. 1898; 2, 3. 1. 1900; 4. 1. 1901; 17, 21. 1. 1901; 66, 21. 3. 1901; 160, 16. 7. 1901; 170, 27. 7. 1901; 30, 6. 2. 1902; 65, 20. 3. 1902; 150, 3. 7. 1902; 10, 14. 1. 1903; 61, 16. 3. 1903; 80, 9. 4. 1903; 146, 27. 6. 1903; 192, 21. 8. 1903; 194, 28. 8. 1903; 195, 25. 8. 1903; 25, 1. 2. 1904, 73, 31. 3. 1904; 76, 5. 4. 1904; 81, 11. 4. 1904; 239, 19. 10. 1904; 240, 20. 10. 1904; 292, 22. 12. 1904; 296, 29. 12. 1905; 288, 17. 12. 1906; 71, 28. 3. 1907; 126, 3. 6. 1907; 127, 4. 6. 1907; 128, 5. 6. 1907; 129, 6. 6. 1907; 142, 21. 6. 1907; 162, 16. 7. 1907; 163, 17. 7. 1907; 164, 18. 8. 1907; 212, 14. 9. 1908; 226, 28. 9. 1908; 234, 7. 10. 1908; 273, 21. 11. 1908; 182, 12. 8. 1909; 101, 6. 5. 1910; 104, 10. 5. 1910; 105, 11. 5. 1910; 107, 13. 5. 1910; 108, 14. 5. 1910; 316, 1. 10. 1910; 380, 5. 11. 1910; 430, 2. 12. 1910; 52, 4. 3. 1911; 18. 8. 1915, 78, 5. 4. 1916; 133, 10. 6. 1916; 194, 25. 8. 1916; 225, 2. 10. 1917; 287, 15. 12. 1917; 31, 7. 2. 1918; 48, 27. 2. 1918; 69, 26. 3. 1918; 285, 30. 11. 1918.

Goričar, B. (1978): Uvod v Tomšič, V.: KPJ v boju za emancipacijo žensk.
 Grafenauer, B. (1974): Zgodovina slovenskega naroda V. Ljubljana.
 Jalušič, V. (1992): Dokler se ne vmešajo ženske. Ljubljana.
 Kremenšek, S. (1978): Izvir in okolje delavk ljubljanske Tobačne tovarne do I. svetovne vojne. Slovenski etnograf (Ljubljana) 29, 1976.
 Križnar, I. (1984): Politično osveščanje Slovencev. Ljubljana.
 Makuc, D. (1993): Aleksandrinke. Gorica.
 Melik, V. (1965): Volitve na Slovenskem 1861-1918. Ljubljana.
 Melik, V. (1998): Začetki ženske volilne pravice. Čarnijev zbornik (1931-1996). Ljubljana.
 Od nekdanj lepe so Ljubljanke slovele... (1890-1930). (1988). Ljubljana.
 Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950. (1978). Wien.
 Puhar, A. (1982): Prvotno besedilo življenja. Zagreb.
 Serše, A. (1998): "Ženske naj bodo doma, naj bodo dobre gospodinje in matere." Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes. Ptuj.
 Slovenska žena. (1926). Ljubljana. Zbrala in uredila Minka Govekarjeva.
 Smiljanić, D. in Mijušković, M. (1968): Zakon in družina v zgodovini. Ljubljana.
 Štebi, A. (1918): Demokratizem in ženstvo. Propagandni spisi Slovenske Socialne Matice. Ljubljana.
 Vilfan, S. (1961): Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana.
 Zgodovina Slovencev. (1979). Ljubljana.
 Žagar, J. (1986): Služkinje v Ljubljani. Traditiones 15. Ljubljana.

Fotografije so iz revije Lady's Pictorial (London), 1903, 1912 (revija se nahaja v knjižnici Oddelka za tekstilstvo NTF Ljubljana) in iz kataloga Od nekdanj lepe so Ljubljanke slovele, Ljubljana 1988.